

K A Z A L O

Jože Čar: Svetovna kriza živega srebra	1
Dr. Jerina-Lah Pavla: Bolnica „Pavla“ v zadnji nemški ofenzivi	9
Lado Božič: Rdeči v idrijskem občinskem odboru	12
Stanko Majnik: Živo srebro in tihotapci	25
Eržen Danilo: Delovanje VOS na Idrijskem od maja do septembra 1943	27
Rafko Terpin: Porezen	31
OBVESTILA-POROČILA-RECENZIJE-KRITIKE	39

IDRIJSKI RAZGLEDI 1/2 1976 / LETNIK XXI

Izdaja Mestni muzej v Idriji. Uredniški odbor: inž. Ivan Gantar, Jurij Bavdaž, Anton Bolko, prof. Vinko Cuderman, inž. Jože Čar, Damjan Flander, Srečko Logar, Silvij Jereb. Glavni in odgovorni urednik Jurij Bavdaž. Tehnična ureditev in ovitek Silvij Jereb. Izhaja vsake tri mesece. Letna naročnina za ustanove in podjetja 16 din, za zasebnike 12 din. Posamezna številka 4 din. Poštnina plačana v gotovini. Naslov: Idrijski razgledi, Idrija, poštni predal 11, tel. Idrija 86-135, telegrami Muzej Idrija, tekoči račun pri SDK Idrija številka 52020-603-30832.

TISK: MESTNI MUZEJ IDRİJA

Revijo sofinancira Republiška kulturna skupnost.

489/21. 1976

0 10. 7. 68 / 1976

Popravki:

- Stran 7 - članek Jožeta Čarja "Svetovna kriza živega srebra". Izpadla je opomba pod črto: Uredništvo prejelo članek 10.9.76.
- Stran 8 - pravilni naslov knjige Josefa Kropača se glasi: ÜBER DIE LAGERSTÄTTENVERHÄLTNISSE DES BERGBAUGEBIETES IDRIA".
- Stran 28 - sedma vrstica - pravilno: tja do Rovt.
- Stran 29 - drugi odstavek - četrta vrstica: Medse smo vzeli Maksa in Janeza Mlinarja - Jurka. Pravilno: Medse smo vzeli Maksa Seljaka in Janeza Mlinarja - Jurka.
- Stran 38 - pri napisu k fotografiji "Tilnik s Kojco in Poreznom" je izpadel avtor fotografije Rafael Podobnik.

SVETOVNA KRIZA ŽIVEGA SREBRA

Danes še ne vemo, ali smo v začetku ali morda na sredini kriznega obdobja na svetovnem trgu živega srebra. Razumljivo je torej, da nam še niso znani vsi parametri za celovito presojo vzrokov in posledic „živosrebrne“ krize. Iz doslejšnjega poteka dogodkov na trzišču, predvsem pa na podlagi že doslej znanih posledic, z veliko zanesljivostjo trdimo, da je to ena najhujših, zelo verjetno celo največja katastrofa, ki je kdajkoli zajela svetovni trg živega srebra. Z njo preživlja tudi idrijski rudnik svoje najtežje obdobje.

Živo srebro (Hg) je značilna kovina, ki jo v večjih količinah uporabljajo predvsem visoko razvite industrijske države. V obdobju od leta 1967 do 1971 so potrošile zahodne države kar 64 % celotne svetovne proizvodnje živega srebra (I. Mlakar, 1974). Zdaleč največji porabnik so Združene države Amerike, saj porabijo kar 19 % živega srebra, pridobljenega na svetu. ZDA z domačo proizvodnjo ne krijejo lastnih potreb, zato je industrija vezana tudi na uvoženo živo srebro, predvsem iz velikih evropskih rudnikov Almadena v Španiji, Monte Amiata v Italiji in Idrije.

Če upoštevamo velik delež svetovne proizvodnje živega srebra, ki ga porabijo Združene države Amerike, ter veliko vplivno območje ameriške industrije, je povsem razumljivo, da so razmere na trzišču živega srebra močno odvisne od dogajanj v ameriškem gospodarstvu. Vzhodne velike proizvajalke živega srebra – Sovjetska zveza in Kitajska – predstavljata bolj ali manj zaprti trg, ki le z občasnimi prodajami na zahod zmešata štrene trgovcem.

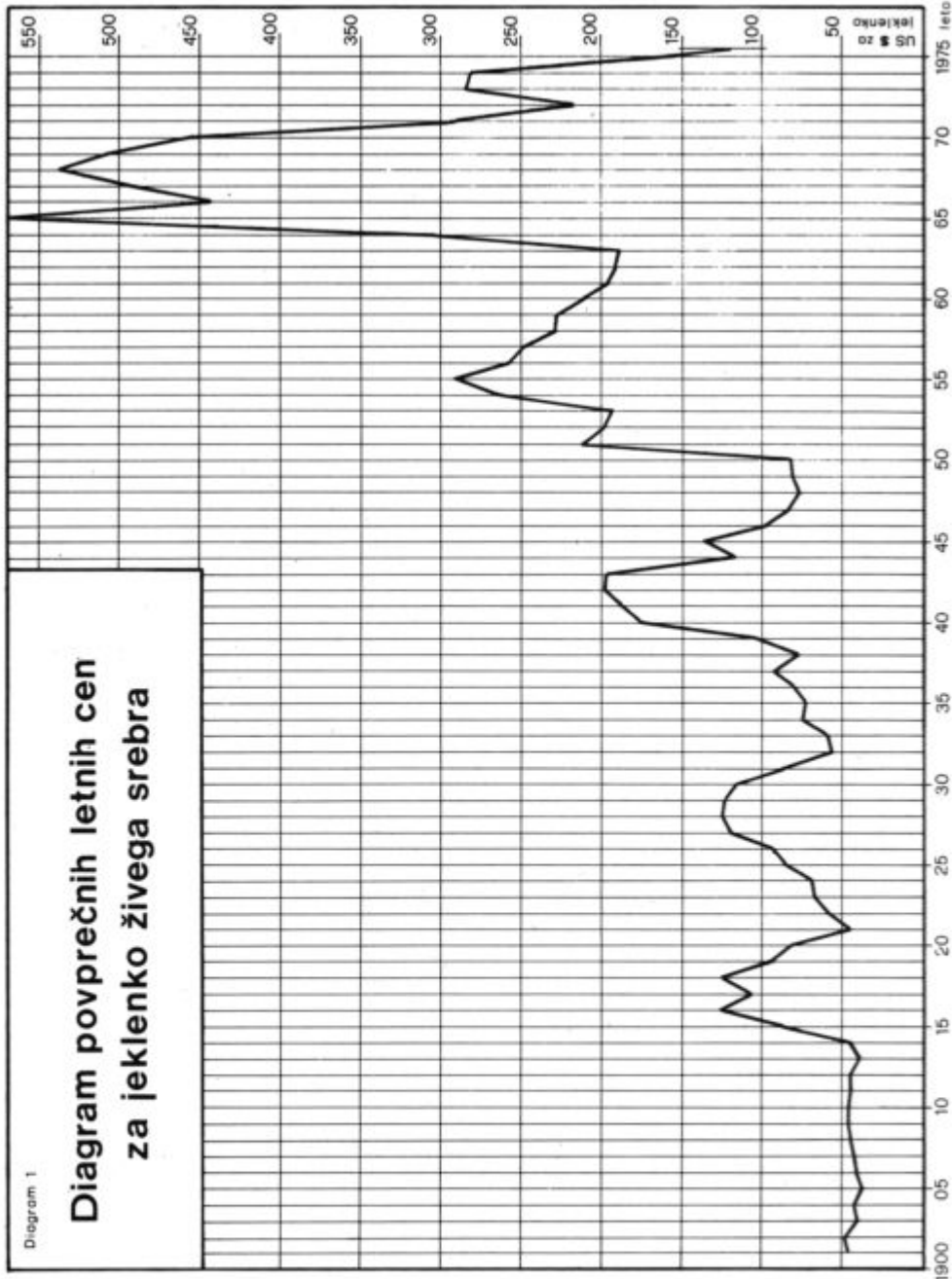
Čez 90 odstotkov idrijskega živega srebra še vedno potuje čez Atlantik. Odvisnost Idrije od razmer v ameriškem gospodarstvu je torej izredno velika. Kratek pregled dogodkov na svetovnem trgu živega srebra v zadnjih 15 letih nam bo dovolj osvetlil razmere, v katerih se je znašel edini jugoslovanski rudnik živega srebra.

Z ukinitvijo garantiranih cen za domače proizvajalce leta 1958 je začela proizvodnja v ameriških rudnikih živega srebra padati. Sočasno je ameriška industrija rabila vedno večje količine tekoče kovine. Pričakovanja, da se bo zaradi povečanje porabe cena za jeklenko (jeklenka vsebuje 34,48 kg Hg) dvignila, se niso izpolnila zaradi dobave cenenejšega kitajskega in sovjetskega živega srebra. Po odločitvi Španije in Italije leta 1962, da bosta delali na zalogo, je bil porast cen le vprašanje časa (M. Groff, 1970).

Leta 1963, ko je bila takratna kriza na svetovnem trgu živega srebra na višku, je bila cena za jeklenko Hg 190 dolarjev (diagram I). Napredek v industriji ter nizka cena je spodbujala k iskanju novih področij za uporabo tega metala ter k povečani porabi na že znanih področjih. Ing. Ivan Mlakar (1973, 1974), ki je zbral podatke o uporabnosti živega srebra, navaja, da se uporablja edina tekoča kovina pri izdelavi okrog 3000 artiklov. Napredek v industrijski tehnologiji je večal porabo predvsem na petih področjih (Ryan A. Patrick, 1975, 1976):

1. Električni aparati
2. Proizvodnja klora in kavstične sode
3. Industrijski in kontrolni instrumenti
4. Zobna tehnika in katalizatorji
5. Barve.

Po letu 1960, ko se je močno povečalo zanimanje za Hg, svetovna proizvodnja ni dohajala porabe. Take razmere so vladale vse do leta 1967, ko sta bili proizvodnja in poraba enaki. Bistveno manjša ponudba kot povpraševanje je hitro vplivala na cene živega

srebra. Že leta 1965 so proizvajalci iztržili 563 dolarjev za jeklenko. V letih 1966 in 1967 je cena nekoliko padla in dosegla leta 1968 drugi vrh z 536 dolarji za jeklenko (diagram I).

Veliko povpraševanje ter naraščanje cen v obdobju 1963 do 1968 je spodbujalo proizvajalce živega srebra k povečani proizvodnji, oživiljanju marginalnih rudnikov predvsem v ZDA in Mehiki ter raziskovanje in odpiranje novih rudišč. Leta 1968 so začeli delati na dnevnem kopu Pinchi Lake v Kanadi s približno enako proizvodnjo kot Idrija (okrog 16.000 jeklenk), leto kasneje se je med proizvajalce vključila Irska z okrog 1700 jeklenkami, leta 1971 Alžirija, ki je iz dnevnih kopov v Ismaïli blizu Azzabe pridobila v zadnjih dveh letih (1974, 1975) v povprečju okoli 16.000 jeklenk živega srebra in končno so sredi lanskega leta v Nevadi odprli z drevnimi deli zelo moderno opremljen rudnik McDermitt s proizvodnjo okrog 20.000 jeklenk na leto. Stari veliki pridelovalci Hg kot Španija (Almaden), Italija (Monte Amiata) ter Idrija so ostajali približno na enakih nivojih letne proizvodnje. Velika odstopanja opazimo let pri mehiški produkciji, kar pa je zaradi neurejenosti domačega gospodarstva povsem razumljivo. V letu 1967 so pridobili 14.410 jeklenk, leta 1971 pa že 35.410.

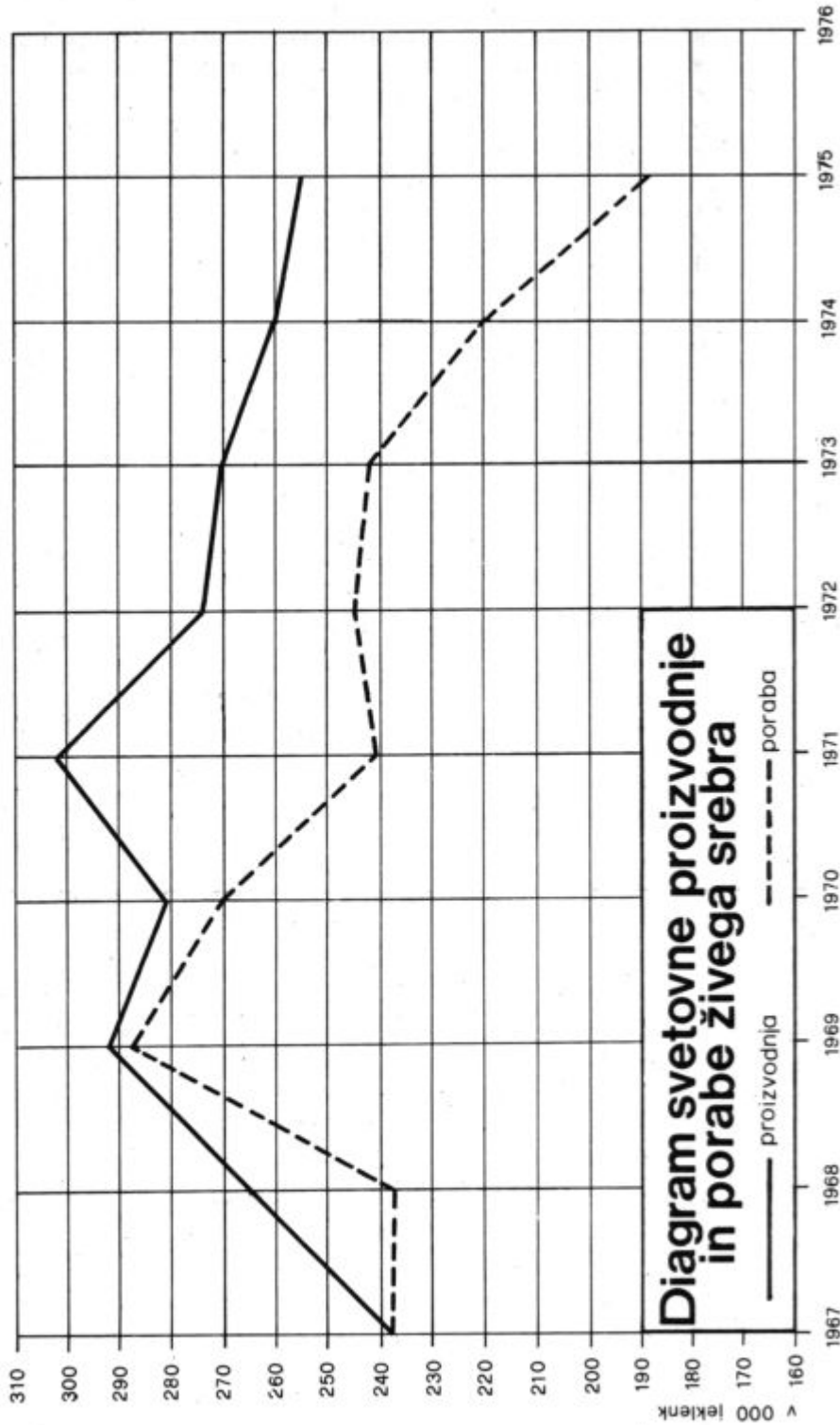
Svetovna proizvodnja živega srebra je začela skokovito naraščati. Od okoli 237.000 jeklenk v letu 1967 je narasla v letu 1968 na približno 265.000, v naslednjem letu pa že na 292.000 jeklenk. Svoj vrh je proizvodnja dosegla leta 1971 z okoli 302.000 jeklenkami (po nekaterih drugih podatkih celo 311.451 jeklenk – Metal bulletin handbook) – (tabela I in diagram II).

Vsestranska, močno povečana poraba živega srebra, brez zadostnih zaščitnih ukrepov, je vsekakor pospešila onesnaževanje okolja. Malomarno in skrajno neodgovorno spuščanje izplak z velikimi vsebnostmi živega srebra v obliki organskih spojin – v taki obliki je živo srebro mnogo nevarnejše kot v elementarnem stanju – v reke in jezera, je povzročilo predvsem močno povečane koncentracije Hg v ribah. Smrtni primeri zaradi zastrupitev z živim srebrom v Minamati na Japonskem, rojeni spački v Iranu ter težave s pesticidi na Švedskem in Kanadi, so sprožile obsežne raziskave o razširjenosti, koncentracijah in škodljivosti živega srebra na organski svet, posebno še na ljudi (Frank M. D'Itri 1972; H.R. Jones, 1971), ne samo v prizadetih državah, temveč tudi drugod. V Združenih državah Amerike so se začeli kopičiti podatki o visokih koncentracijah živega srebra v velikih ameriških jezerih in rekah (Joseph M. Snyder in drugi, 1971). Ameriška ustanova za varstvo okolja EPA je spravila problem živega srebra celo pred ameriški kongres. Poleg splošnih ostrih pripomb v zvezi z uporabo živega srebra so bili sprejeti tudi novi ukrepi proti neodgovornemu ravnanju z izplakami. Poostreni normativi so zahtevali zmanjšanje koncentracij živega srebra v industrijskih vodah. Kot je znano, je mogoče to doseči le z izredno dragimi filtri, kar pa proizvodnjo bistveno podraži. Že leta 1970 je sprejela ameriška kemijska družba DOW odločitev, da izloči uporabo živega srebra iz proizvodnje klora in kavstične sode. Ustanovi EPA je uspelo doseči, da je izdelava živossrebrnih baterij že več let pod ostro kontrolo.

Čeprav so strokovnjaki na mednarodnem kongresu o živem srebru v Barceloni leta 1974 posebej poudarjali, da razumna uporaba živega srebra ni nič nevarnejša od drugih kovin, kot na primer Cu, Pb, As, U, itd., se še vedno kopičijo dostikrat prenapeta poročila o škodljivosti tekoče kovine. V začetku letošnjega leta se je začela tudi bitka za pesticide. 17. februarja 1976 je EPA prepovedala uporabo živossrebrnih pesticidov, vendar je kasneje zaradi protestov podaljšala rok do 30. junija, ko naj bi o tem ponovno razpravljali. O rezultatih te bitke še nimamo podatkov. Po napovedih naj bi podobna usoda doletela tudi barve (Engineering and mining journal iz marca 1974 in 1975).

Restriktivni ukrepi na različnih področjih uporabe živega srebra so tudi že v veljavi v državah Zahodne Evrope.

Diagram 2

Nekateri menijo, da so edini krivec za dogajanje na svetovnem trgu po letu 1968 ostri ukrepi proti onesnaževanju okolja. Vendar tega ne moremo potrditi. Na porabo Hg v prvi fazi kriznega obdobja v letih 1967 do 1970 so prav gotovo prvenstveno vplivale pretirane cene. Ni pa dvoma, da so po letu 1970 prevzele vlogo posledice pretirane proizvodnje, ukrepov za zavarovanje okolja ter splošna gospodarska kriza.

Ob izredno visokih cenah v letih 1965 do 1968 so začeli porabniki zmanjševati potrošnjo. V procesih, kjer je pač to mogoče, pa so tudi nadomeščali drago kovino s cenejšimi materiali. Aktualni problemi in prvi ukrepi v zvezi z varstvom okolja so samo prilivali olja na hotenja porabnikov, saj so se na tak način ustvarjali ugodni pogoji za zniževanje cen živemu srebru.

Odpiranje novih rudišč ter oživljanje marginalnih rudnikov je, sočasno z začetkom aktualizacije polucijskih problemov, porušilo normalno razmerje med proizvodnjo in porabo. Po uravnoteženju količine pridobljenega in potrošenega živega srebra v svetu leta 1967 je v naslednjih letih proizvodnja močno prekašala porabo (tabela I in diagram II).

Tabela I

Leto	Svetovna proizvodnja v jeklenkah	% razlika v primer. z letom prej	Svetovna poraba v jeklen.	% razlika v primer. z letom prej	Neprodane zaloge v jeklenkah
1967	237.870	—	237.870	—	—
1968	264.960	+ 11,4	237.260	— 0,3	27.700
1969	291.960	+ 10,2	287.870	+ 21,3	4.120
1970	280.880	— 3,8	270.010	— 6,2	10.870
1971	302.200	+ 7,6	240.630	— 10,9	61.570
1972	273.430	— 9,5	245.120	+ 1,9	28.310
1973	270.150	— 1,2	242.140	— 1,2	28.010
1974	260.150	— 3,7	220.000	— 9,2	40.150
1975	254.080	— 2,3	189.290	— 14,0	64.790
Skupaj neprodanih zalog v jeklenkah					265.520

Natančnih podatkov o potrošnji v svetu ni mogoče zbrati, kajti socialistične države tovrstnih podatkov ne objavljajo. Številke o porabljenih jeklenkah na tabeli I moramo torej imeti le za približek resnici. Izračunali smo jih na podlagi različnih ameriških publikacij in objavljenih referatov barcelonskega kongresa (glej vire). Pri cenitvi porabe v socialističnih državah smo uporabili podatek, da vzhodne države s pridelkom domačih rudnikov ne krijejo lastnih potreb po živemu srebru.

Poraba v letih 1967 do 1971 je močno nihala, saj se je gibala med približno 240.000 do največ 287.870 jeklenkami. V letih 1971 in 1972 je stagnirala nekoliko nad nivojem potrošnje iz leta 1967. Nato je začela padati in je znašala leta 1975 le še 189.290 jeklenk (tabela I in diagram II).

S pešanjem potrošnje, predvsem pa zaradi hitrega padca cen v letu 1971, se je začela nizati tudi svetovna proizvodnja. Manjši in dražji rudniki so hitro omagali. Veliki proizvajalci pa le počasi zmanjšujejo proizvodnjo. V letu 1975 so v Hg rudiščih nakopali vsega 254.080 jeklenk.

Iz tabele I in diagrama II vidimo, da je razmerje med proizvodnjo in porabo iz leta v leto neugodnejše. Medtem ko se je pridobivanje po letu 1971 zmanjšalo za 16 %, se je v istem časovnem razdobju potrošnja zmanjšala kar za 21 %. Zaloge neprodanega živega

srebra pri rudnikih, ki se kopičijo že od leta 1967, cenimo danes na 265.520 jeklenk (tabela I in diagram II).

Pri obravnavi potrošnje moremo opozoriti na dodaten problem, ki se je pokazal v zadnjem letu, ko dosegajo cene za jeklenko morda najnižji nivo, kot zelo pomemben. V tabeli I omenjene „porabljene“ količine Hg bi bilo pravzaprav bolj umestno imenovati „prodane“, kajti živo srebro v letih visoke „porabe“ ni bilo v celoti porabljeno v industriji. Le-tu se namreč v resnici „porabi“. Del je ostajal v skladiščih trgovcev, del pa je deponiran v vojaških arzenalih na račun strateške pomembnosti te edine tekoče kovine.

Koliko Hg je skritega v trgovskih hišah, le težko ocenimo. Vemo pa, da so ameriške strateške rezerve znašale v zadnjih letih okrog 200.000 jeklenk. Vlada je sklenila večji del te količine prodati, tako da je razpolagala ameriška ustanova GSA (Government Sale Association) v lanskem letu s 170.000 jeklenkami. Od tega prodajo približno 500 jeklenk na mesec po dnevni cenah. Z jeklenkami GSA se svetovne rezerve povečajo na okrog 435.000 jeklenk. Če bi k temu dodali še trgovske zaloge in pri porabnikih deponirano Hg – ti so si namreč v zadnjih letih nizkih cen ustvarili določene rezerve – bi bila ta številka še znatno večja.

Detaljnije razčlenitve svetovne porabe po posameznih potrošnih artiklih nimamo. Po podatkih, ki jih je zbral D.G. Emerson (1974), pada poraba na Japonskem že od leta 1964. Tik pred ostrimi ukrepi zaradi smrtnih primerov v Minamati so porabili kar 71.750 jeklenk (1964), danes pa le okrog 16.000. Zahodna Evropa je postala nenaklonjena živemu srebru leta 1969. Od 70.180 je že v letu 1972 padla potrošnja na 54.810 jeklenk.

Podatki o podrobnejši razporeditvi Hg po posameznih panogah pa so nam dostopni za ameriško industrijo. To je za nas vsekakor zanimivo, saj večino našega srebra potuje prav na to tržišče.

Tabela II

Ameriška poraba Hg v jeklenkah po posameznih potrošnih kategorijah

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
1. Električni aparati	—	—	15.789	16.938	15.553	17.829	20.000	15.488
2. Proizv. klora in kavst. s.	—	—	14.977	12.262	11.519	12.780	17.000	15.000
3. Indus. in kontrol. instrum.	—	—	4.035	4.871	6.541	6.504	5.000	3.750
4. Zob. tehn. in katalizator.	—	—	3.840	3.528	3.783	3.087	3.199	2.000
5. Ostalo			22.849	14.876	15.511	14.350	15.070	15.600
Skupaj	75.460	77.430	61.490	52.475	52.907	54.550	60.269	51.838

Viri: „Engineering and mining journal in Metal bulletin handbook.“

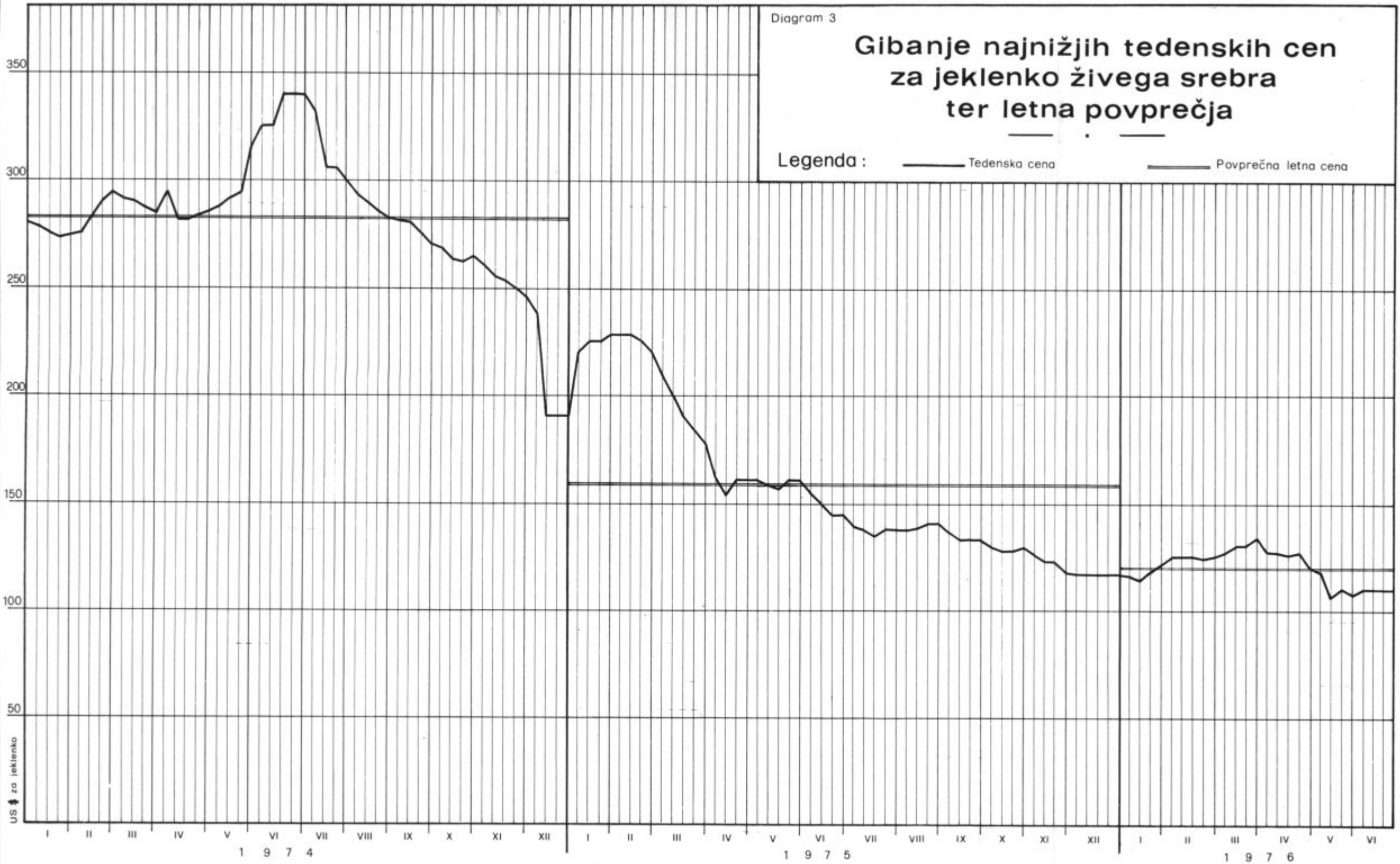
Sklep ob zgornji tabeli je zanimiv. Potrošnja živega srebra je močno padla v Ameriki le v letih 1970 in 1971. Vsa naslednja leta je stagnirala. Zanimanje za Hg torej ne upada. To nam potrjuje tudi dejstvo, da trgovci neprestano pritiskajo na rudnike, naj prodajo svoje zaloge. Ti pa proizvodnjo še vedno raje štokirajo, kot da bi ga prodajali po izjemno nizkih dnevni cenah.

Sedaj, ko so nam že znani dogodki, ki bi lahko na tak ali drugačen način vplivali na področje pridobivanja ali porabe, si oglejmo na kratko še cene.

Diagram 3

Gibanje najnižjih tedenskih cen za jeklenko živega srebra ter letna povprečja

Legenda : — Tedenska cena — Povprečna letna cena

S porušitvijo razmerij med porabo in potrošnjo leta 1967 so bili trgu živega srebra načeti temelji. Cena za jeklenko je začela najprej nihati, po letu 1970 pa – z majhnim predahom v letu 1974 – nezadržno padati. Od 410 dolarjev leta 1970, smo lansko leto v povprečju iztržili le še 158 dolarjev za jeklenko. Sredi letošnjega leta se je cena ustalila pri 110 dolarjih. Na diagramu III lahko sledimo tedenskim spremembam cen na svetovnem trgu po letu 1974.

Na diagramu prikazane cene nam pokažejo pravo dimenzijo svetovne krize šele, če jih vključimo v splošna svetovna in jugoslovanska gospodarska gibanja. Naredimo kratko primerjavo. V letu 1975 je znašala povprečna cena za jeklenko 158 dolarjev. Leta 1963, ko je bila takratna kriza na višku, pa 190 dolarjev. Povprečna cena iz lanskega leta je že nominalno manjša kar za 32 dolarjev. Če pa upoštevamo še inflacijo dolarja – po oceni naj bi imel dolar iz leta 1975 vsaj za polovico manjšo vrednost kot dolar z letnico 1962 – potem dobijo cene povsem novo dimenzijo. Občasne devalvacije dinarja so sicer stanje nekoliko blažile, vendar lahko zaključimo, da je bila kriza v šestdesetih letih prav neznatna v primeri s to, ki jo trenutno preživljamo.

Sedanja kriza rudnika k sreči za samo Idrijo ne bo imela tako tragičnih posledic kot bi jih imela na primer leta 1968, ko je ustvarjal rudnik 54,6 % družbenega proizvoda v občini, ostala industrija 16,3 %, medtem ko je 39,1 % prispevalo kmetijstvo in obrt. V letu 1975 so se razmere že bistveno obrnile v korist ostale industrije. Ta je prispevala 54,2 % družbenega proizvoda, ostalo gospodarstvo 30,0 %, rudnik pa le še 15,8 % (V. Sedej, 1974, in ustni podatki). Ne glede na manjšanje rudniškega deleža je ta še vedno dovolj velik, da bo sedanja svetovna kriza povzročila ne le velike spremembe v tehnologiji pridobivanja Hg in notranji organizaciji rudnika, temveč bo vplivala tudi na bodoči razvoj občine.

VIRI:

1. D'Itri, M. Frank, 1972, Mercury in the aquatic ecosystem. Institute of water research Michigan, State University, Michigan.
2. Emerson, D.G., 1974, The industrial uses of mercury. I congreso internacional del mercurio, Tom I, Barcelona.
3. Groff, M., 1970, Svetovni trg živega srebra. Idrijski razgledi, št. 1, XV/70, Idrija.
4. Jones, H.R., 1971, Mercury pollution control. Noyes data corporation, New Jersey.
5. Metal Bulletin handbook, 1974 in 1975.
6. Mlakar, I., 1973, Uporaba živega srebra. Idrijski razgledi, št. 2, XVIII/1973, Idrija.
7. Mlakar, I., 1974a, Še nekaj podatkov o uporabi živega srebra. Idrijski razgledi, št. 1–2, XIX/1974, Idrija.
8. Mlakar, I., 1974b, Osnovni parametri proizvodnje rudnika Idrija skozi stoletja do danes. Idrijski razgledi, št. 3–4, XIX/1974, Idrije.
9. Ryan, A.P., 1975, Mercury – US demand good in 1974; new producer in wings. Engineering and mining journal, št. 3, New York.
10. Ryan, A.P., 1976, Mercury – Prices nosedived to 25-year low in 1975. Engineering and mining journal, št. 3, New York.
11. Snyder, M.J. in drugi, 1971, The environmental mercury problem. Institute of water research Michigan, State University, Michigan.
12. Wambeke, L., 1974, Production, consommation et demande future de mercure danes le mond et danes la communaute europeenne. I congreso internacional del mercurio, Barcelona.

JOSEF KROPÁČ, višji rudarski komisar, dober poznavalec idrijskega rudišča in pisec bogato dokumentirane knjige ÜBER DIE LOGERSTÄTTENVERHÄLTNISSE DES BERGBAUGEBIETES IDRJA. Po podatkih te knjige so v Idriji rudarili od leta 1912 do približno 1955.

BOLNICA „PAVLA“ V ZADNJI NEMŠKI OFENZIVI

„Vsega ne bomo nikoli izvedeli . . .“

V številki 1–2/1974 „Istrijski razgledi“ sem z veliko pozornostjo prečitala članek Stanka Majnika „VSEGA NE BOMO NIKOLI IZVEDELI“, v katerem avtor opisuje tragične dni okrog Čekovnika, Krekovš, Mrzle rupe, Vojskega v zadnji ofenzivi leta 1945; od 20. marca do 2. aprila so se vojne operacije Nemcev in njihovih sodelavcev bliskovito in srdito razvijale na tem področju v tako imenovani zadnji hajki IX. korpusa.

Res, „vsega ne bomo izvedeli“, ampak meni je po tem članku postalo znano tisto, kar se je dogajalo króg naše bolnice in kakšne so bile okoliščine v tej za bolnico „Pavla“ najtežji zadnji nemški ofenzivi, težki za zdrave borce, kaj šele za ranjene borce in bolnike.

Prav ob obletnici teh dogodkov se še bolj spominjam, kako resno smo morali ukrepati, da smo ranjence in bolnico rešili vseh izgub. Če bi tedaj vedeli, kakšno sporočilo je poslal štab IX. korpusa Glavnemu štabu NOV Slovenije, bi nas verjetno bilo še bolj groza od skrbi, kako skriti ranjence. Tov Majnik navaja namreč naslednjo brzojavko:

Potem ko nas je sovražnik s svojo ofenzivo pritisnil v Trnovski gozd, smo se morali izmakniti na sektor Vojsko. Tu smo prišli med globoke zasede. Situacija skrajno resna. Smo s tremi brigadami in oblastnim komitejem. To se je zgodilo dne 1. aprila 1945“.

Brez večjih alarmantnih obvestil smo v bolnici „Pavla“ zašli v to hajko in spotoma ukrepali po lastni presoji in preudarnosti. Naše patrole so bile tiste dni pomnožene in so prenašale spotoma vesti; tudi budno opazujoče straže so bile postavljene na vseh mestih, ki so bila važna za bolnico. Tovariš Majnik pravi, da se je korpus z brigadami prebil 1. aprila z Vojskega na Šentviško planoto preko Dolenje Trebuše, da pa so zaostale na področju Vojskega, Mrzle rupe in na severnih obronkih Trnovskega gozda naslednje enote: dva bataljona Gradnikove brigade, III. bataljon Gregorčičeve brigade, artilerija IX. korpusa, inženirski bataljon in mornariški odred. Če vemo, da so bili na Vojskem nedičevci, Italijani, slovenski domobranci in Španci, katerih komande so prevzele ključne položaje na tem področju, in da se je gibalo tod okrog 200 ranjencev ter 70 tovarišev osebja bolnice, potem nam je lahko jasno, kakšno manevriranje je bilo potrebno z ranjenci, da niso prišli v stik niti z našimi niti s svoražnimi enotami.

Od vseh nevarnih točk, ki jih navaja Majnik, je imela bolnica svoje oddelke in bunkerje oddaljene le nekaj sto metrov zračne črte. Bolnica je imela namreč javko v Mrzli rupi in delno pri Tratniku v Čekovniku; v grapi Trebuše blizu Mrzle rupe je bil ekonomat, bolniška postojanka „centrala“ je bila na pobočju grape Belice nad Putrh klavži; oddelek „B“, „Tinotova“ nenaseljena in bivša opuščena „centrala“ ter invalidska „delta“ so bile stran od poti in cest Krekovše – Mrzla rupa, oziroma Krekovše – Hudo polje. Težko sta nas bremenili tudi cesta Mrzla rupa – Hudo polje – Trnovski gozd in cesta Nikova – Vojsko oziroma Mrzla rupa, saj bi s teh cest kaj lahko opazili naše premike.

Ranjenci so bili razporejeni v naslednje skupine, ki so jih spremljali bolničarji in osebje bolnice; med hajko prihajajoči in sprejeti ranjenci so se pridružili skupini premičnih ranjencev:

14 slabo pokretnih ranjencev je bilo v bunkerju v tako imenovanem „Fuglovžu“ z medicinko Darinko, Jerebom ter bolničarjem Mirkom. Bunker je pripadal pravzaprav prvi Centrali, ki pa že od junija 1944 ni bila naseljena, ker je obstajala od tedaj možnost, da je postojanko izdala od nas k Nemcem pobegla bolničarka Cilka. Bunker je bil oddaljen ne več kot 100 metrov od te bolniške postojanke, ki je bila na področju južno od Klavžev na Idriji; opuščeno so Nemci požgali, ker so baje, kot je rečeno v kroniki, hajkali tod Gradnikovce.

17 ranjencev je bilo v našem ekonomatu in blizu njega v grapi pod Brusovšem in na pobočju v Brusovem robu nad ekonomatom. Ti ranjenci so bili pokretni. Z njimi so bili bolničarka Danica, Albinca, Ivo iz ekonomata in intendant Vido.

20 ranjencev je bilo v skalnem bunkerju blizu ceste, ki pelje iz Krekovša na Hudo polje, in z njimi sta bila bolničarja Francelj ter konspirator Jože Komel.

5 pokretnih ranjencev je bilo z upravnico na pobočju nad Puterh klavži v smeri proti Tisovcu.

5 ranjencev je bilo v podzemnem bunkerju blizu poti in med potjo, ki pelje iz Krekovša v Mrzlo rupo. Ta bunker je pripadal Tinetovi postojanki, ki ni bila nikdar naseljena, tudi zaradi pobegle Cilke, ki pa za ta bunker ni vedela. Najtežje je bilo tem ranjencem. Bili so v njem tri dni. V bunker sta jih nosila Stanko Manfreda in Matija, ki sta spremljala njihovo bivanje med hajko. Z ranjenci je bil bolničar Justin; ko so ga v ponedeljek po hajki vzeli iz bunkerja, se je onesvestil. Preden so odprli bunker, so opazili, da je že para od dihanja prodirala skozi listje, s katerim je bil vhod v bunker pokrit.

Nekaj invalidov je bilo na postojanki Delta in z njimi so bili Fanci, Leban, Šuligoj ter bolničar Jančar. Tudi ti so se premaknili iz te barake, ki je bila pod Krekovšem oziroma pod Tratnikom, v gostejše grmovje in v gozd.

V „Kroniki bolnice Pavla“ sem zapisala o tej hajki takole: „Jasni dnevi brez megle nam dajejo skrbi, ne smemo ne kuhati, ne govoriti, ne hoditi po postojanki, ker se sleherni šum sliši in sleherni premik opazi. Tudi hrana je slaba, kruha in prepečenca ni več, sploh ni suhe hrane. Uvesti smo morali v začetku marca skrčene obroke, včasih smo jedli le enkrat na dan.

10. marca je postalo tako vroče v našem okolju, da smo morali evakuirati 20 nepokretnih bolnikov v bolnico „Franjo“ in na okrevališča bolnice. Med njimi je bilo 8 invalidov. Vsi so bili že poprej 4 dni v bunkerju. Osebe je samo znosilo po nevarni poti med prepadi, dve uri daleč, vse ranjence samo. Celo najmočnejši so opešali. Transport je trajal 16 ur. Vsi ranjenci so ga dobro prestali.

Razveseljive so bile tudi novice, da je cca 50 q hrane pripravljene za nas. Zopet pa so bile ovire za transport velike, tako da je hrana, ki bi bila običajno v enem dnevu pri nas, že pet dni na poti, a je še nismo prejeli. Veliko je tudi trpljenja z nošenjem hrane, ker jo je treba še 3 ure daleč na hrbtu znositi. Po poti, ki vodi v postojanke, se ne sme voziti.

18. 3. Ker smo bili stalno ogroženi, je bil sprejem do danes ukinjen. Sedaj pa se je situacija toliko spremenila, da enote ne morejo pošiljati ranjencev v druge bolnice, ampak le k nam. Zopet imamo 20 nepokretnih ranjencev, a na javki in na severni strani naše postojanke se redno pojavljajo Švabi in domobranci. Treba je stalno paziti na strogo konspiracijo. S težavo smo spravili 20 q hrane v postojanko, tako da odslej jemo dvakrat na dan in še celo kruh imamo vsak dan.

25. 3. Še vedno poka okoli nas, rafali in „bacači“ se slišijo vso noč in ves dan. Švabska ofenziva širokega načrta se je začela. Slišimo, da se je korpus že umaknil iz Cerknega. Švabi so prišli iz svojih postojank in v kolonah po 500 mož prodirajo po vseh mogočih cestah in poteh v naši bližini.

27. 3. Spravili smo vse nepokretne ranjence iz dveh bolniških postojank v bunkerje. Na tretji postojanki, kjer so vsi pokretni ranjenci, pa so noč in dan v pripravljenosti za eventualni umik. Vse blago in inventar skrbno skrivamo. Naše osebe je stalno v izvidnicah, stražah in patroljah. Točno nas obveščajo o gibanju sovražnika v bližnjih krajih. Z oddaljenejšimi kraji ni več telefonske zveze. Mimo naše javke je šla baje na Pivko že cela XXXI. divizija in štab korpusa na Predmejo.

Na Veliki petek ponoči sprejmemo vest, da so Švabi prišli v Mrzlo rupo, da jih je 300 in da jih je 150 na Krekovšah. Odločimo se za evakuacijo vseh postojank. Bunkerji so dobro zamaskirani, večina blaga je poskrita, pokretni ranjenci pa so na poti v drugi sektor. Toda tudi na tem terenu ni bilo varno, kajti na veliko soboto dopoldne so se Švabi

približali tudi tja. Ne preostane nam drugega, kot da smo z ranjenci pri miru in da pazimo na konspiracijo. V bunkerjih sploh niso poučeni o nevarnosti, zato je morala na višku. Veliko je godrnjanja le zaradi slabe hrane, ki se jim dostavlja le enkrat ponoči.

VELIKA SOBOTA – DNEVI NAJHUŠJI V TEJ HAJKI

1. april – velika nedelja – Švabi so prelazili vse steze okrog nas.

2. april – veliki ponedeljek – Švabi so prelazili steze in poti v našem sektorju. Ker smo imeli ranjence, bilo jih je okoli 100 vseh skupaj, na petih mestih, nas je streljanje, od katerekoli strani je prihajalo, vznemirjalo v mislih, da so napadeni naši ljudje. Kamor in kjerkoli si se obrnil, povsod so se premikali Švabi. Vsak dan, še ponoči, so krožili avioni nad nami. Kresove so Švabi prižigali povsod, kjer so imeli položaje. Kresovi in rakete so jim bili signali, po katerih smo se tudi mi orientirali, kje približno so.

3. april – v torek po veliki nedelji so bili kresovi v Trnovskem gozdu. Predvidevali smo, da je konec ofenzive. V sredo zjutraj je bilo povsod vse mirno, držali so le zasede in izvidnice na Predmeji. Prišli smo iz svojih skrivališč v centralno postojanko, ki je bila ostala nedotaknjena, kompromitirana le od partizanov, ki so hajkali skoznjo. Najbolj veselo so sprejeli vest naši ranjenci v bunkerjih, da je konec ofenzive. Še bolj veseli pa so bili, ko smo jih zopet premestili nazaj v barake. Dobro se je držal pri njih tovariš Komel.

Zdaj je vsaj za nekaj časa konec njegovega skrbnega maskiranja okrog bunkerja. Ne bodo več izpraševali ranjenci, zakaj gori okrog nas, zakaj poka okrog nas, kje so Nemci, kje so naši itd. Kot skrben oče jih je ves čas čuval in jih miril le z dobrimi novicami.

Prišli so tudi poročat iz postojanke „B“, oziroma smo jo obiskali. Okrog 30 partizanov Gradnikove brigade je domovalo v naši postojanki mesto naših ranjencev. Največja puščoba vlada povsod: v kuhinji prazni lonci, Guglielmo kuha le čaj in še ta je nesladkan, v baraki razkopana, prazna ležišča. V operacijski sobici hlad in nered po pospravljanju zdravil v zaboje.

Ranjenci so od tod pred hajko odšli deloma v bunker prve opuščene centralne postojanke, ki so jo Švabi požgali. Dobro, da ni bilo v njej ranjencev. Na veliko nedeljo so se namreč umikali Gradnikovci in prišli po nesreči do te naše postojanke ter privedli za seboj Švabe, ki pa so našli in požgali le dve baraki. Niso pa našli v bližini bunkerja s 14 nepokretnimi ranjenci, niti bunkerja za živež. Delno so se umaknili ranjenci na staro zapuščeno Tinetovo postojanko. Delno pa je bilo 12 ranjenecv v bivšem ekonomatu. Tudi ti so „čudežno“ ostali živi, saj so Švabi 10 dni domovali poleg njih.

Dejstvo je, da smo res čudežno končali to našo hajko brez vsake izgube. Le na naši javki sta padla dva tovariša domačina, ki sta pomagala našemu ekonomatu: Jožko Kolenčev in Podobnikov Pepče.

15. 4. 1945. Življenje teče po dolgem času zopet mirno. Med hajko je bilo sprejetih 110 ranjencev. Po hajki pa smo sprejeli 25 težkih ranjencev; tem se pač pozna, da niso dobili bolniške oskrbe takoj, ko so bili ranjeni . . .

Narava je zažvela v pomladi in sleherni človek ve, da je to zadnja v vojni. Kako željno pričakujemo, da se odpro množice zavitih popkov bukev nad nami in zakrije pred sovražnikom naše barake in življenje.“

In kako opisuje bolnica, pisateljica, pokojna Mara Samsa,* življenje v bolnišnici „Pavla“ in v bunkerju med to hajko!

„Prvi dan največje in najhušje ofenzive . . .“ Bojim se, da se bomo morali to pot tudi mi izseliti iz postojanke“, mi je dejala v slutnji dr. Pavla . . . Še isti večer so prenesli nekaj tovarišev v dve uri oddaljeni bunker. Intenzivno smo spremljali vsa poročila, ki so prihajala od zunaj in vsak premik sovražnika. Vsi smo gledali samo eno: ali se bomo morali

* Sto let slovenskega zdravstva – Slovenska matica

premakniti, ali ne? Da bi vsaj lahko ostali na mestu! Na veliki petek pa se je sredi noči nenadoma pojavila v baraki dr. Pavla. — ‚Tovariš Žagar nam je pravkar prinesel slabo vest. 300 Nemcev je v vasi severno od nas, 150 pa jih je oddaljenih samo pol ure. Premaknili se bomo. Še pred zoro moramo biti onstran ceste.‘

Dolga kolona ranjencev se je čez pol ure vzpenjala po stezi v globači navzgor, prekoračila zarana cesto in se v zgodnjem jutru naselila v nekaj ur oddaljeni prazni postojanki. Nismo se še dodobra udomili, ko je prišlo sporočilo, da sovražnik ne ogroža več naše bolnišnice. Kaj sedaj? Ali pojdemo nazaj? — ‚Da, nazaj pojdemo, toda le tisti, ki težko hodijo,‘ je odločila dr. Pavla. — ‚Če bo treba, jih bomo spravili v bunker, druge rešitve ni...‘ — Kratko slovo in dolga pot nazaj. Sto metrov nad nami se je premikala Prešernova brigada, da zasede nove položaje. Ni nas smela videti. Nujno je treba varovati konspiracijo, zakaj nihče ne sme slutiti, kje je bolnišnica. Z zavezanimi očmi, kot pri vsakem sprejemu, smo se vrnili v postojanko. Še isti večer je v največji tišini sledil umik v bunker. Visoko nad strmo globačo smo skrbno zamaskirani preživljali najtežje dni naše osvobodilne borbe. Doli v globači je šumela voda, nekaj metrov stran se je vila cesta, po kateri so dan za dnem hodile dolge nemške kolone. Na nasprotnem hribu pa so se vzpenjali Nemci v breg, da bi tvorili zaščitnico svojim četam. Pogreznjeni v molk smo z napetim pogledom sledili njihovim korakom, poslušali ropotanje strojnic in mitraljiranje zavezniških avionov. Samo opolnoči je družba za eno uro oživila, ko je tovariš Komel z veliko zajemalko polnil naše porcije. Zadostovati je moralo za 24 ur, ker podnevi ni bilo moč kuhati; dim bi nas lahko izdal. V kotu smo imeli sira, salame in konzerv. To je bila železna rezerva za najhujše čase, ki smo jo morali hraniti. Osem dni že traja ofenziva in nemške rakete naznanjajo ponoči, da je še ne bo konec. Brezkončno se vleče čas in tako se vlečejo tudi misli. Vse misli so tam pri naših enotah. Kako bodo vzdržale to velikansko premoč? Bodo jo, ker so prekaljene v stoterih borbah in ker jim vliva dovolj moči naša pravična borba in bratska Rdeča armada, ki je prav v teh dneh prišla na slovenska tla. Enot, ki se bojujejo s to zavestjo, ni moč uničiti! Nepremagljive so! Enajsti dan se je oddaljilo grmenje v daljavo in zvečer se niso prižgale rakete. — ‚Sedaj pa je dovolj stradanja, prinesi mi žago,‘ je rekel tovariš major Radko, ‚jedli bomo sir...‘ Z veliko mizaransko žago je najprej odžagal velik kos sira in ga matematično točno odrezal vsakomur košček. Taborišče je hipoma oživel in postalo skoraj preglasno, saj nam je nevarnost še zmerom grozila. ‚Tišina, tišina,‘ je pridigoval tovariš Komel. Njegove besede so se ubile v trdi skali. — ‚Vrag vzemi tebe in tvojo tišino, saj ni več Nemcev na hribu!‘ — ‚So pa tam na glavni cesti. Še danes sem videl patroljo!‘

Zopet smo se zavili v odeje in molče čakali, kdaj bo vsemu temu konec...“

Lado Božič

RDEČI V IDRIJSKEM OBČINSKEM ODBORU

1. Socialni demokrati si krčijo pot

Prve občinske volitve so bile v idrijskem mestu leta 1850. Za prvega mestnega župana je bil izvoljen priseljenc, sodnik nemškega rodu, ki pa je iz osebnih razlogov že po nekaj mesecih odložil župansko čast. Prepustil jo je domačinu, Slovincu, posestniku Matevžu Gnezdu. Prvi slovenski župan se je na svojem mestu kar dobro zasedral in polnih enajst let vodil mestno občino. Toda njemu je spet sledil nemški uradnik in se kot župan držal celih

deset let. Vendar je bil to zadnji tujec na idrijskem županskem stolu. S tem pa ni rečeno, da je prenehal tudi nemški vpliv v idrijski občini in na njeno vodstvo. V občinskem odboru je namreč sedel idrijski rudniški gospod, ki je bil zastopnik uradne nemške politike. Na idrijskem županskem stolu so se nato od leta 1870 vrstili domači ljudje in si vsaka tri leta podajali kljuge županskih vrat. Na županskih mestih so si sledili meščanski rodoljubi, posestniki, trgovci, gostilničarji in obrtniki. Vdani v božjo in cesarsko voljo so ti občinski izvoljenci izdatneje skrbeli za verski in posmrtni blagor svojih občanov kakor pa za njihovo tuzemsko telesno in duhovno življenje.

Čitalniško rodoljubje je tedaj poplavljal tudi idrijsko kotlino. Narodno slogaštvo je grelo življenje na bregovih Idrijce in Nikave, v gričih njunega skupnega toka proti zahodu in v ravninah, ki sta se s Sočo obrnili proti jugu v navdušenem spevu: Buči, buči, morje Adrijansko! Tako mirno in spokojno je teklo življenje v tednji mestni občini idrijski tja do začetka devetdesetih let preteklega stoletja.

Če je leto 1848 pomenilo prebujenje narodne zavesti tudi v idrijski dolini, pa pomeni leto 1892 v njenem življenju prebujenje strankarstva in strankarskih strasti. Narodnemu slogaštvu je zapel zvonec, sloge in enotnosti je bilo konec. Idrijski duhovi so se v tem prvem razcepu razdelili na narodne in klerikalne. Tako sta se rodila dva politična tabora. Narodnjaki so se še naprej zbirali v Narodni čitalnici, Delavskem bralnem društvu in Dramatičnem društvu, klerikalci pa so si postavili novo streho in zarodili Katoliško delavsko družbo, ki ji je bil oče tedanji idrijski katehet Fran Oswald. Leto 1892 je rojstno leto idrijskega strankarskega življenja, leto začetka ostrega političnega boja, ki se je razplamteval in divjal med nekdanjimi čitalničarji vse tja v mračne dni prve svetovne vojne in ga je po njej popolnoma pogasila šele tuja okupacijska vojska.

Doba dveh političnih taborov v dolini pa ni trajala dolgo. Že čez kratkih nekaj let je začel pljuskati v idrijski kotel preko vrhov val organiziranega delavskega gibanja, val socialne demokracije. Poleg narodnjakov in klerikalcev so se začeli organizirati v mestu tudi prvi rdeči socialni demokrati ali po domače „mokrači“. Prvič so javno in organizirano nastopili v idrijskem življenju na delavskem shodu 1. septembra 1895. Idrijsko politično življenje je bilo popolnoma usklajeno s političnim življenjem ostale kranjske dežele. S tremi političnimi strankami, s tremi nasprotujočimi si tabori, je Idrija stopila v dvajseto stoletje in začela življenje polno ostrih strankarsko-političnih bojev, večkrat le surovih obračunov med posamezniki v strankarskih vodstvih. Vsi ti odnosi so se najbolje izražali prav v delu občinskega odbora. Postal je torišče strankarskih nasprotovanj in trenj, ki so včasih presejala vse meje strpnosti in škodovala predvsem občanu, mestnemu prebivalstvu in razvoju mesta.

Komaj je prišlo do prvega političnega razcepa v mestu, se je že razplamtela borba za občinsko oblast in za županski stolček. Ob razcepu je sedel na županskem tronu klerikalec Franc Didič, trgovec, posestnik, gostilničar in tapetnik. Klerikalcem je ob naslednjih volitvah leta 1893 zadnjič uspelo, da so si še obdržali občinsko vodstvo s Francem Didičem na čelu, ki je bil župan še do naslednjih volitev leta 1896. Takrat pa je klerikalcem odzvonilo v občinskem vodstvu in na županskem stolu. Udarec je bil tako močan, da si klerikalci nikoli več niso opomogli in se niso več dokopali do krmila na občinski ladji. Stopili so na pot opozicije. Po redni poti se za časa Avstrije niso nikdar več povzpeli na občinsko oblast. Do italijanske okupacije leta 1918 so se sicer s pomočjo deželne in državne oblasti dvakrat pririnili do občinskega vodstva, do gerentstva. Prvič je bilo to jeseni leta 1908, ko je bil z njihovo pomočjo zrušen liberalni župan Josip Šepetavec in so na njegovo mesto postavili gerenta Jožefa Zazula. Ta njihova vladavina je trajala le osem mesecev in na občinskih volitvah so spet zmagali liberalci, župansko mesto pa je ponovno zasedel prejšnji župan Josip Šepetavec. Drugo klerikalno gerentstvo je leta 1915 zrušilo socialno demokratskega župana Ivana Štravsca. Gerentsko mesto je prevzel katehet Fran Oswald in na njem paševal v najtežjih časih tedanje Idrije, do razpada

katoliške Avstrije leta 1918. Vendar se je klerikalcem še enkrat nasmehnila sreča. Na prvih in zadnjih občinskih volitvah pod Italijo leta 1922 je v občinskem odboru dobila večino liberalno-klerikalna koalicija in klerikalci so dobili svojega župana, trgovca in posestnika Karla Trevna. Po dveh letih županovanja pa je že moral prepustiti svoje mesto italijanskemu fašističnemu komisarju. Tak je bil konec slovenskih županov v Idriji za polnih petindvajset let.

Ko so na občinskih volitvah leta 1896 zmagali liberalci ali narodnjaki, so dobili tudi svojega župana Dragotina Lapajneto, trgovca in posestnika, ki je županoval tri mandatne dobe. Socialni sestav občinskega odbora se tudi po zmagi liberalcev ni spremenil. V občinskem odboru so sedeli posestniki, trgovci, gostilničarji, tapetniki, urarji, drugi obrtniki, in, umevno, tudi zastopnik rudnika. Razumljivo je, da tudi župan ni mogel biti nihče drug kot samo iz te družine, nekdo iz liberalne ali pa iz klerikalne politične stranke, ki sta bili tedaj živi na Kranjskem. Delavci in nemaniči tedaj niso imeli volilne pravice, saj je splošna volilna pravica prodrla v življenje pod kraj prvega desetletja sedanjega stoletja. Do tedaj pa so določali volilno pravico imetje in davki. Med davkoplačevalci je bil seveda najmočnejši rudnik živega srebra.

Toda liberalci in klerikalci niso ostali dolgo osamljeni v občinskem odboru. Omenil sem že, da so že proti koncu stoletja začele prodirati tudi med idrijsko delavstvo ideje socialne demokracije. Če je hotel idrijski delavec stopiti v politično življenje svoje občine, si je moral najprej postaviti svojo politično organizacijo in z njo priti do gospodarske osnove, ki bo postala davčni zavezanec, in si tako priboriti mesto v občinskem odboru. Prvi korak do tega je socialno demokratsko delavstvo storilo 27. februarja 1899, ko so ustanovili „Obče konsumno društvo“. Njegov prvi ravnatelj je bil Fran Rinaldi, socialni demokrat, doma iz Zagorja ob Savi.

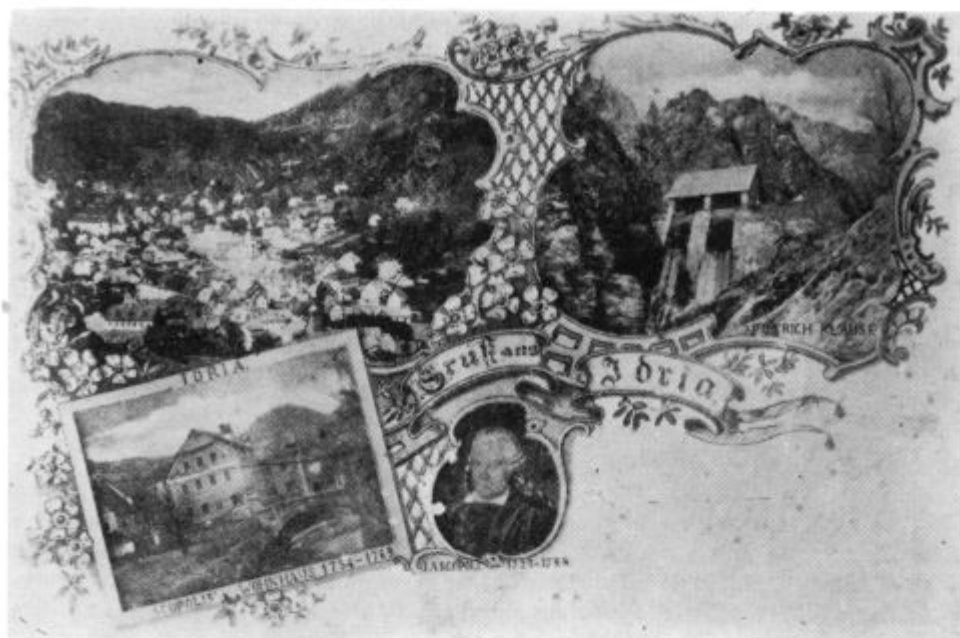
Občinske volitve leta 1899 niso prinesle v sestavi občinskega odbora še nobnih sprememb. Še vedno so v njem oblačili in vedrili pristasi obeh starih političnih strank z liberalnim županom. Socialnodemokratska stranka je v tem času z velikim uspehom prodirala med idrijske rudarje in si počasi ustvarjala tudi gospodarske pozicije. Tako je leta 1902 Obče konsumno društvo kupilo žago in mlin v Podrteji. Društvo je s tem postalo davkoplačevalec in vrata v občinski odbor so bila odprta njegovemu zastopniku.

Naslednje občinske volitve so bile 7. in 8. novembra 1902. V novem občinskem mestnem odboru je dobil mesto tudi zastopnik Občnega konsumnega društva. V občinski odbor je vstopil kot virilist, to se pravi po položaju ravnatelja konsumnega društva, ne da bi bil voljen. Tako je socialna demokracija v Idriji prišla do svojega prvega zastopnika v občinskem odboru. To je bil Fran Rinaldi.

Za prvim socialnodemokratskim občinskim odbornikom je tedaj stala ne samo gospodarska delavska organizacija, ampak tudi idrijsko delavstvo, ki je prek svojega zastopnika postavljalo zahteve, za katere se je moral boriti v občinskem odboru, in mu nudilo tudi vso pomoč. Prvi korak socialne demokracije v občinski odbor je bil tako storjen. Toda kakor ena lastovica ne prinese pomladi, tako tudi en sam zastopnik organiziranega delavstva ni zaenkrat pomenil kaj več, saj je bilo takoj razumljivo, da se bodo liberalni in tudi klerikalni odborniki obrnili proti njemu. Zato njegov položaj v odboru ni bil prav nič rožnat. Močno oporo je imel le izven odbora v delovnih množicah mestnega prebivalstva.

Osmega decembra 1902 je bil v mestu javni ljudski shod, ki ga je sklicala organizacija socialne demokracije. Udeleženci shoda so zahtevali razširitev mestnega volilnega reda v smislu modernih in naprednih idej. Zahtevali so, da občinski odbor ustanovi javno knjižnico in čitalnico. Shod je tudi zahteval, naj stori občinski odbor vse, kar je v njegovi moči, da pride Idrija do železniške zveze s svetom, odločna pa je bila tudi zahteva, naj čimprej dosežejo podržavljenje realke in tako razbremenijo delavstvo težkega bremena.

Zahteve ljudskega shoda so bile programske točke idrijske socialnodemokratske

Nemška razglednica Idrije posvečena zdravniku, lekarnarju in znanstveniku-botaniku Antonu Scopoliju. Pod sliko Idrije hiša v „Švici“, v kateri je stanoval Scopoli, desno njegova slika, nad njo pa Putrihove klavže.

stranke, za katere naj bi se boril v občinskem odboru njen član in občinski odbornik Fran Rinaldi. V zvezi s to nalogo je Rinaldi na seji občinskega odbora 28. februarja 1903 predlagal, naj občinski odbor izvoli petčlansko komisijo, v katero naj bi prišli poleg občinskih odbornikov tudi delavci. Komisija naj bi v roku treh mesecev izdelala predlog novega volilnega reda za občinske volitve v Idriji. Novi volilni red naj bi slonel na podlagi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice. Odpravili naj bi se dotedanji trije volilni razredi, če pa kaj takega zaenkrat še ni mogoče, naj se uvede še četrti volilni razred, ki bi zajel delavstvo oziroma vso brezpravno mestno prebivalstvo. S tako ofenzivo je začela svojo borbo v občinskem odboru socialna demokracija. Revolucionarni predlog v občinskem odboru seveda ni prodril in še nekaj let je veljal zastarel in krivični volilni red. Večina v občinskem odboru je odklonitev predloga utemeljila s tem, da občinski odbor ni pristojen za spreminjanje volilnega reda v občini in v državi.

Občinski odbor pa je osvojil predlog, ki ga je postavil ljudski shod in se je nanašal na ustanovitev javne ljudske knjižnice in čitalnice. V ta namen je izvolil iz svoje srede poseben pododsek, v katerega so prišli kot člani Josip Šepetavec, ravnatelj ljudske šole Alojzij Novak in Fran Rinaldi. Pododsek je dobil nalogo, naj zadevo prouči in pripravi predloge za občinski odbor.

Fran Rinaldi je v občinskem odboru odločno podprl predlog shoda, naj prevzame vzdrževanje mestne realke čimprej država. Predlagal je, naj občinski odbor uvidi nujno potrebo takega ukrepa in naj izvoli posebno deputacijo, ki bo na merodajnih mestih storila potrebne in primerne korake, da se poddržavljanje čimprej doseže.

Predlog o izvolitvi posebnega zastopstva je v odboru propadel, ker nihče od odbornikov ni hotel biti izvoljen v tako deputacijo.

Ofenziva socialnih demokratov se je preko odbornika Rinaldija nadaljevala. Na naslednji seji občinskega odbora je Rinaldi usmeril svojo puščico proti okrajnemu glavarstvu v Logatcu. Opozoril je odbor na pisanje časopisov, ki so obtoževali glavarstvo,

da ne spoštuje sklepov občinskega odbora. Pozval je občinski odbor, naj se posluži zakonitih pravic in nastopi proti takemu početju višjih oblasti.

Drugo vprašanje, ki je tedaj močno izbijalo v življenju rudarskega mesta, je bila velika brezposelnost mladine. Rudnik ni hotel nameščati nove delovne sile in je raje dopuščal, da je zaposlena delovna sila opravljala še nadure. Vprašanje brezposelnosti naj bi reševala posredovalnica za delo, ki bi jo bilo treba ustanoviti. Ustanovitev takega zavoda sta zahtevali tako liberalna kot tudi socialnodemokratska stranka. Pravila take ustanove so prišla iz Ljubljane, idrijskim razmeram bi jih bilo treba samo prilagoditi. Trenutno situacijo brezposelnosti pa je župan rešil tako, da je poslal seznam brezposelnih podjetju, ki je tedaj gradilo poslopje realke, in mu priporočil, naj jih zaposli. To pa je bila le delna in začasna rešitev. Sistematičnega reševanja naj bi se lotila posredovalnica za delo.

Zastopnik socialne demokracije v občinskem odboru, odbornik Fran Rinaldi, je na seji občinskega odbora 31. avgusta 1903 nastopil proti ustanovitvi posredovalnice, češ da lahko sam rudnik rešuje idrijsko brezposelnost, s tem, da odpravi vse naddnine; z ukinitvijo nadur in naddnin da je mogoče zaposliti vse nove in mlade delovne moči iz mesta.

Občinski odbor pa se s takim predlogom ni strinjal in večina je sprejela županov predlog, da se v Idriji ustanovi občinska posredovalnica za delo. Za izvršitev vseh potrebnih priprav je v ta namen občinski odbor izvolil odsek treh odbornikov, v katerega so prišli župan, Fran Kos ter Fran Rinaldi, ki naj bi pripravili vse potrebno za ustanovitev take ustanove. Prvotno stališče Rinaldija je treba razumeti kot kratkoročno. S takojšnjim pritiskom na rudnik je hotel pereč problem takoj rešiti. V načelu pa ni mogel nastopati proti ustanavljanju ustanove, ki je bila zapisana v samem programu idrijske organizacije socialne demokracije.

Seje tedanjega občinskega odbora so bile praviloma javne in dostopne vsem občanom, le kadrovska vprašanja je odbor reševal na zaprtih ali tajnih sejah. Občani so se te pravice v polni meri posluževali in ob vseh važnejših razpravah v občinskem odboru je bila mala galerija nad dvorano, ki še danes obstaja, nabito polna poslušalcev, ki so pogosto zelo živo posegali v razpravo odbornikov pod seboj. Vstop v galerijo je bil prost. Za meščane so bile posebno zanimive razprave odbornikov o vsakoletnih občinskih proračunih in zaključnih računih. Po 47. členu občinskega reda ali poslovnika je moral občinski odbor o teh zadevah razpravljati samo na javnih sejah. Za to določilo poslovnika pa so bile vse politične stranke zelo občutljive.

Tako se je zgodilo, da je župan Dragotin Lapajne za sejo, ki naj bi obravnavala obračun gradbenih del na realki, hotel dovoliti dostop na galerijo samo svojim strankarskim pristašem. Za vstop na galerijo je izdal posebne vstopnice in tako kršil pravico prostega dostopa pristašem obeh drugih strank. Hotel si je pridobiti pomoč svojih pristašev tudi z galerije.

Prvi, ki je na seji nastopil proti takšnemu početju župana, je bil Fran Rinaldo, ki je glasno rpesterjal proti županu, ker je z izdajo vstopnic onemogočil oziroma do skrajnosti omejil prisotnost javnosti. Njegov postopek je označil kot strankarski in nedemokratski. Župan je bil seveda v zadregi. Svoj ukrep je zagovarjal z varnostjo poslušalcev na galeriji, češ da je ograja na galeriji, kljub temu, da so jo že večkrat popravljali in utrjevali, še vedno šibka in zato nevarna. Z izdajo vstopnic pa je hotel preprečiti morebitno nesrečo, da pa s tem ni hotel omejiti pristopa javnosti. Pokazal je s prstom tudi na deželni odbor kranjski, ki tudi izdaja vstopnice za udeležbo na sejah deželnega zbora. Izmotaval se je tudi s trditvijo, da ni bil na dnevnem redu seje niti proračun niti zaključni račun občinskega poslovanja, ampak le obračun opravljenih del na zgradbi realke. Zanikal je, da je bil njegov postopek strankarsko obarvan, saj so poslali vsakemu idrijskemu društvu po deset vstopnic. Občinski odbor je seveda zavrnil Rinaldijev protest in potrdil županovo odločitev.

Idrija okoli 1870

Na seji 22. oktobra 1903 je občinski odbor razpravljaval o gasilstvu in o potrebnih prostorih za gasilsko orodje. Gasilstvo je bilo v tedanji Idriji zelo pomemben dejavnik, saj so bile vse hiše v mestu v glavnem lesene, možnosti požarov pa so bile zelo velike. Zato skrb občinskega odbora za razvoj in uspešno delovanje gasilcev in gasilske službe, ki je bila dotlej organizirana v prostovoljnem gasilskem društvu. Društveni prostori so bili zelo slabi, za orodje neprimerni. Zato se je društvo tolklo za nove in boljše prostore. Denarja, s katerim naj bi uresničili društvena prizadevanja, pa ni bilo nikjer. Na občinski seji niso našli rešitve. Na predlog Frana Rinaldija so posebni komisiji treh odbornikov naložili nalogo, naj zadevo preuči in predlaga rešitve.

Na isti seji je Fran Rinaldi še priporočil, naj ne bi občinski odbor povišal posebnih doklad na žgane pijače, ker je menil, da je šilce žganja delavcu nujno potrebno. Odbor je nato obravnaval še zahtevo javnega ljudskega shoda dne 4. oktobra 1903 o uvedbi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice.

Župan je k tej točki dejal, da je stališče narodno-napredne stranke jasno in znano. Menil pa je tudi, da bi bilo napačno, če bi občinski odbor v tem trenutku sprejel kak sklep, ker bi tako samo zaviral delo v deželnem zboru. Bolje bi bilo, če bi občinski odbor poslal na deželni odbor samo prošnjo, naj konča z oviranjem dela v deželnem zboru. Prepričan je bil, da nedelavnost v deželnem zboru škoduje interesom Idrije, ker grozi, da ne bo rešeno vprašanje povezave Idrije z železniško progo. Pa tudi deželne podpore za vodovod ne bo mestna občina deležna.

Odbornik Rinaldi pa se ni spustil speljati na led. V daljšem in zelo utemeljenem govoru je zagovarjal resolucijo javnega shoda o volilni pravici. Predlagal je, naj občinski odbor sprejme na podlagi zahtev javnega ljudskega shoda naslednjo resolucijo:

„Odbor mesta Idrija priznava nujnost korenite volilne reforme v smislu splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice in to ne le za deželni zbor, ampak tudi za občinske odbore.“

Rinaldi je v zvezi s tem predlagal še sklep, naj občinski odbor zadolži predsedništvo mestne občine, da o resoluciji obvesti deželni zbor vojvodine Kranjske in ga naprosi, da predloži predlog svojemu ustavnemu odseku v preučitev in razpravo. Predloge je večina odklonila.

Zanimiva razprava se je razvila na seji 30. novembra 1903 o občinskem proračunu za leto 1904. Župan je v poročilu povedal, da predlog proračuna ni uravnovešen. V njem je bila postavka za gradnjo novega gasilnega doma, ki je nujno potreben, cena zemljišča, na katerem bi stal, pa še ni bila določena. Graditi naj bi začeli tudi delavska stanovanja, ker so sedanja delavska stanovanja v takem stanju, da bi jih morala zdravstvena služba izprazniti in porušiti. Nujno gradnjo takih stanovanj je zahteval tudi javni ljudski shod. Za tako akcijo se je zavzelo tudi klerikalno časopisje in predlagalo, da se v te namene povišajo občinske doklade. Zato je župan predlagal, naj pride v proračun postavka izdatkov v višini 80.000 kron. Za pokritje teh izdatkov pa naj se povišajo občinske doklade. Odbor je sprejel županov predlog, da se doklade povišajo od dotodanjih 50 % na polnih 100 %.

Tako sta potekli prvi dve leti, odkar je vstopil v občinski odbor zastopnik idrijske socialne demokracije. S svojimi predlogi, ki so temeljili na zahtevah ljudskih javnih shodov, zaenkrat ni uspeval: bil je osamljen v trdi borbi proti liberalni večini in zato neuspešen. Med najpomembnejšimi predlogi, ki jih je iznesel Rinaldi na sejah, je bil prav gotovo tisti o uvedbi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice. S tako volilno reformo bi bili odpravljeni volilni razredi in do volilne pravice bi prišli vsi občani in državljani.

Prvi socialnodemokratski odbornik v idrijskem občinskem odboru je po dveh letih odhajal iz Idrije. Vračal se je v svoje rojstno Zagorje ob Savi. Na njegovo službeno mesto ravnatelja v Občem konsumnem društvu je prišel znani politični delavec, član socialne demokracije Anton Kristan. Po službenem položaju je nadomestil Rinaldija tudi v občinskem odboru, v katerega se je vključil 1. februarja 1904. S prihodom Antona Kristana v Idrijo je nastopila nova doba rasti in napredka socialnodemokratske organizacije v mestu.

Na seji občinskega zbora se je Anton Kristan prvič pojavil 1. februarja 1904, ko je občinski odbor sprejel ostavko tedanjega župana Dragotina Lapajneteta. Lapajne je svoj odstop utemeljeval z zdravstvenimi razlogi. Odstop je bil sprejet brez razburjenja, padel pa je predlog, naj bi Dragotina Lapajneteta izvolili za častnega občana mesta.

V to razpravo se je prvokrat oglasil tudi Anton Kristan. Kritiziral je predlog o podelitvi častnega občanstva županu, ki odstopa. Dejal je, da ne vidi v županovem delu nobenih posebnih zaslug, zaradi katerih bi bil proglašen za častnega občana in citiral pesnikovo misel „kar more, to mož je storiti dolžan“. Vse, kar je župan napravil za občino, je bila njegova dolžnost, je podčrtal A. Kristan. Županu pa je očital, da ni prav, ker odstopa ravno v najbolj kritičnem času, ko je bila povišana občinska doklada kar za 50 % in ko čakajo rešitve zelo težke in važne naloge. Predlagal je, naj odbor odkloni predlog o podelitvi častnega občanstva, ker so ustanove in naprave, ki so se gradile pod njegovim županovanjem, narekovale potrebe občine in mesta. Pri delu pa ni bil sam, saj mu je pomagal ves občinski odbor, ki naj bi torej tudi moral dobiti častno občanstvo.

Prvi glas A. Kristana v občinskem odboru ni naletel na ugoden odziv. Predlog o podelitvi častnega občanstva Dragotinu Lapajnetu je bil sprejet z večino odborniških glasov.

A. Kristan je tako preстал svoj krst v idrijskem občinskem odboru. Novi odbornik socialne demokracije je na naslednjih sejah ostro nastopal proti vsem nepravilnostim v županovem delu in v delu občinskega odbora. Nastopal je tudi proti predlogom, ki jih predlagatelji niso utemeljili, ali pa so bili v navzkrižju z njegovimi političnimi načeli. Tako je na seji 14. marca 1904 grajal netočnosti v zapisniku prejšnje seje, nastopil je proti občinskemu prispevku za nadaljevalno šolo, v kateri ni videl smisla. Nastopil je proti podpori godbenemu društvu. Menil je, da to društvo lahko prejema podporo iz občinskih sredstev samo pod pogojem, če bi prirejalo javne promenadne koncerte. Bil pa je proti temu, da bi društvu priznali podporo, ker igra njegova godba na pihala na procesijah.

Idrija pred letom 1885

Kristan je s svojimi predlogi pogorel in občinski odbor je sprejel predloga, kot sta bila predložena.

Seje občinskega odbora so bili skoro redno vsak mesec. Na prihodnji seji, ki je bila 14. aprila 1904, je odbornik A. Kristan ostro napadel župana Josipa Šepetavca in ga vprašal, če je postopal po 42. členu občinskega reda proti odborniku, ki je zaradi neopravičene odsotnosti onemogočil sklepčnost seje pred tremi tedni. Županu je postavil tudi vprašanje, če pozna 66. člen občinskega reda, ki pravi, da mora župan najkasneje v dveh mesecih po izteku leta predložiti občinskemu odboru zaključni račun občinskega poslovanja, da o njem razpravlja in ga potrdi. Ali morda župan želi, da ga bo k temu prisilil deželni odbor? Na isti seji je bil Kristan tudi odločno proti županovemu predlogu, da bi svečano sprejeli avstrijski generalni štab, ki bo z generalom pl. Beckom na čelu prišel v Idrijo, da preuči možnost za gradnjo železniške proge skozi Idrijo. Na župana je navalil še z resolucijo javnega ljudskega shoda, ki je bila sprejeta že na shodu 6. decembra preteklega leta in se je nanašala na prispevek deželnega odbora za izboljšanje zdravstvenih razmer v idrijskem mestu. Želel je zvedeti, katere in kakšne pogoje je morala občina izpolniti, da bi prejela še zadnji obrok te podpore v višini 4000 Kron. Napadel je tudi tržno nadzorstvo in navajal, da je v mesnici kupil pokvarjeno meso.

Življenje idrijskega delavstva, posebno rudarjev, v teh časih ni bilo prav nič rožnato. Vse prej kot to. Posebno slabe so bile plače rudarjev. Krajevna organizacija socialnodemokratske stranke je preko svojega odbornika o tem predložila občinskemu odboru posebno peticijo, naslovljeno ministrstvu za poljedelstvo na Dunaju. Peticija je prišla na dnevni red občinske seje 31. maja 1904. Podprli so jo tudi klerikalni odborniki in je bila tako sprejeta z večino glasov.

O zaključnem računu za leto 1903 je občinski odbor razpravljal na seji 3. junija 1904. A. Kristan je predlog z vso ostrino napadel, ker je bil predložen odboru prepozno in ker je bil zelo slabo sestavljen. Predlagal je, naj bi odbor vzel predlog računa samo na znanje, odobril pa ga ne bi toliko časa, dokler ne bo kadrovsko izpopolnjen računski odsek. Ko bo polno zasedeni odsek pregledal zaključni račun, naj ga predloži občinskemu odboru v razpravo in potrditev. Občinski odbor je soglašal s predlogom in v računski odsek izvolil predlagatelja A. Kristana.

Ta zmaga je Kristana opogumila za nadaljnjo ofenzivo in borbo. Nastopil je z zahtevami javnega ljudskega shoda 6. decembra 1903. Shod je zahteval, naj občinski odbor poleg ostalih odsekov ustanovi tudi dvanajstčlanski socialni odsek. Šest članov bi volili na splošnih, tajnih in neposrednih volitvah, na katerih bi sodelovali vsi nad dvajset let stari delavci, ki ne volijo v sedanjih obstoječih imovinskih volilnih razredih. Drugo polovico odsekovnih članov pa bi izvolil občinski odbor iz svoje srede. Osnovna naloga tega odseka bi bila med drugimi tudi ta, da bi nadziral izpolnjevanje sklepa občinskega odbora z dne 30. novembra 1903 o zidanju delavskih stanovanj. Predlog je bil za tedanje razmere sila revolucionaren.

Župan pa je predlog enostavno zavrnil, češ da je tak odsek popolnoma nepotreben, ker vlada ni potrdila zvišanja občinskih doklad od 50 na 100 %, kakor je bil občinski odbor sklenil. Razlika med prejšnjo in sedanjo doklado naj bi šla za zidanje delavskih stanovanj. Ker pa teh sredstev ne bo, ni govora o zidanju hiš. Tudi o uvedbi splošne, tajne, neposredne in enake volilne pravice, ki jo je zahteval javni shod, je župan poročal, da je občinski odbor že sklepal, a zahtevno in predlog zavrnil z utemeljitvijo, da bi na takih volitvah uspele le samo najbolj nazadnjaške sile. Glede sodelovanja občanov na sejah občinskega odbora pa je župan dejal, da ima vsak občan prost vstop na galerijo, od koder lahko prisostvuje in sodeluje na sejah občinskega odbora.

Odbornik A. Kristan kljub pojasnilu o ustanovitvi socialnega odseka ni odnehal. Dejal je, da je njegova zahteva za ustanovitev takega odseka utemeljena v 40. členu občinskega reda, vendar pa je predlagal, naj bi odločanje o tem odložili do potrditve zaključnega računa.

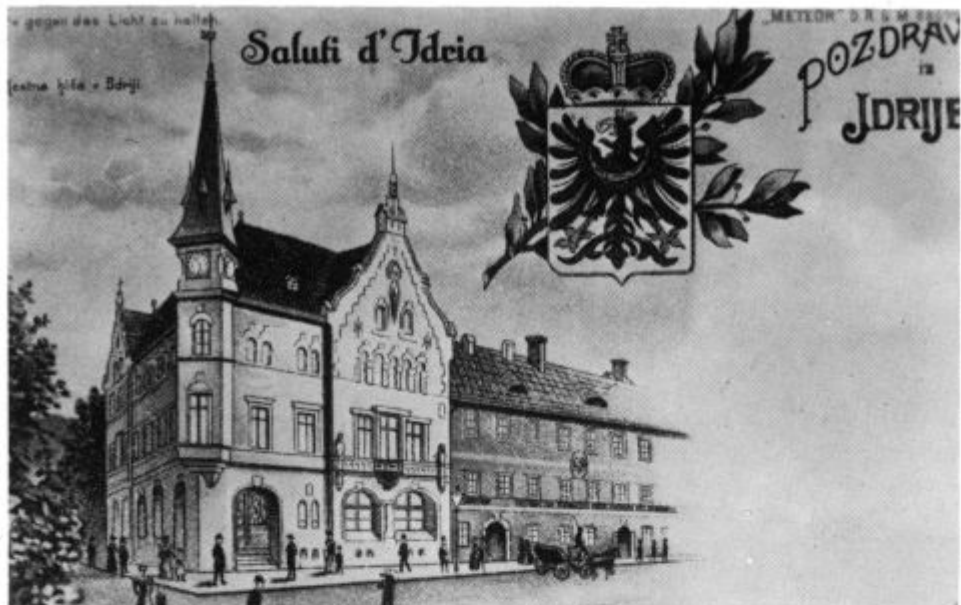
V zvezi s predlogom o uvedbi nove volilne pravice je A. Kristan ugotavljal, da je v Idriji 1200 delavcev, ki nimajo nobenih političnih pravic. Predlagal je, naj peticijo javnega shoda pošljejo deželnemu odboru v Ljubljani in zahtevajo, da se uvede trajna, splošna, enaka in neposredna volilna pravica za volitve občinskih odbornikov. Če pa bi se novost ne mogla uveljaviti v vseh občinah, naj se to uvede samo za mestno občino Idrija, ki je izključno delavsko mesto.

Župan Josip Šepetavec je odločno nastopil proti Kristanovemu predlogu o spremembi volilne pravice, ki naj bi se uvedla za celotno Kranjsko. Toda s Kristanovim predlogom so se strinjali tudi klerikalci in predlog je bil v občinskem odboru sprejet.

Pereč problem gasilskega doma v mestu pa naj bi rešili na drug način. Ker ni bilo denarja za gradnjo novega, so stekla pogajanja o nakupu stare bajte za preureditev v gasilski dom. Tako pobudo je dalo samo gasilsko društvo in prosilo občinski odbor, naj kupi v ta namen staro hišo, ki je bila županova last. To je bila hišna številka 482. Prišla bi v poštev za preureditev v shrambo gasilnega orodja. O stvari je razpravljal občinski odbor na seji 8. julija 1904. Ker je bil župan v zadevo vpleten, se je v času te razprave umaknil iz dvorane. V razpravo se je najprej oglasil A. Kristan, ki je predlagal, da občinski odbor odkloni prošnjo gasilskega društva, ker meni, da je ocenitev bajte močno previsoka in ker za nakup ni v proračunu predvidenih nobenih sredstev. Menil pa je, da je zadeva pereča, da pa jo je treba reševati na pametnejši način. Gasilec je treba zgraditi nov dom. Najprej je potrebno izdelati načrte in kupiti primerno zemljišče. Odbor je prošnjo res odklonil in sprejel predloge A. Kristana.

Delo idrijskega občinskega odbora je potekalo razgibano predvsem zaradi živahne dejavnosti socialnodemokratskega odbornika A. Kristana. Oglasil se je na vsaki seji, posegal v razpravo pri sleherni zadevi in stavljal predloge, ki so jih liberalci odklanjali, sprejemali pa klerikalci.

Tudi na seji 4. avgusta 1904 je A. Kristan nastopil proti prošnji tedanjega idrijskega notarja dr. Horvata, da bi mu občinski odbor odstopil dva prostora v mestni hiši za notarsko pisarno. Želel je malo dvorano in sobo poleg nje. Kristan je menil, da potrebuje občina oba prostora. Malo dvorano bi morali nameniti javni ljudski knjižnici in čitalnici.

Skica nove mestne hiše v Idriji. Italijanski napis je iz časov okupacije. Med napisi je grb Kranjske dežele.

Občinski odbor je bil drugačnega mnenja. Dejal je, da je mala dvorana za knjižnico in čitalnico premajhna in zato neuporabna. Odbornik Kristan se je na tej seji zavzel tudi za boljše mestno razsvetljavo. Rešitev problema je videl v sklenitvi pogodbe med dobaviteljem električnega toka in odjemalcem, to je občino. Pogodbo pa je treba dobro proučiti in pripraviti. Treba je sklicati tudi sestanek drugih odjemalcev toka, se z njimi skupno pomeniti in določiti pogoje dobave in odvzema električnega toka. Kristan je opazil tudi slabo poslovanje občinske pisarne in zelo slabe ceste v mestu. Da bi izboljšali pisarniško delo, je predlagal, naj občinski odbor izvoli posebno komisijo za pregled pisarne. Odbor se je s predlogom strinjal in v komisijo izvolil tudi A. Kristana.

A. Kristan je na naslednji seji 24. novembra 1904 nastopil tudi proti predlagani podpori za čipkarsko šolo. Zahteval je, naj jo vzdržuje država. Šola je državna, zato je njena dolžnost, da jo vzdržuje, tako kot vzdržuje občina svojo mestno realko. Strinjal se tudi ni z individualnim razdeljevanjem dijaških podpor. Predlagal je, naj se v celoti odstopijo dijaškemu podpomemu društvu na realki, ki naj deli podpore, za kar je bilo tudi ustanovljeno.

Za napad na liberalno večino v občinskem odboru je bila spet prilika na seji odbora, ki je obravnavala predlog občinskega proračuna za leto 1906. Seja je bila 30. decembra 1905. Predlog proračuna je bil deficiten. Za pokritje vseh izdatkov je primanjkovalo 18.300 Kron. Ko je Kristan vprašal župana, kje vidi potrebno kritje za ta izdatek, je ostro kritiziral delo liberalne večine v odboru in mu očital slabo gospodarjenje. Župan je pojsanjeval, da bo treba kriti primanjkljaje s povišanjem občinske doklade na žganje. Kristan pa je bil proti temu, ker je menil, da bi tako povišanje prizadelo predvsem delavstvo. Bil je prepričan, da bi potrošnja žganih pijač lahko omejili samo s povišanjem delavskih plač.

Pomladi leta 1906 je razburil duhove vladni predlog o reformi volilnih okrajev v državni zbor. Idrijski občinski odbor je o predlogu razpravljal in ugotovil, da bi reforma volilnih okrajev škodovala in bi bila krivična za kranjsko deželo, predvsem pa bi prizadela

mesta. Župan je na seji 30. marca 1906 predlagal posebno peticijo vladi. Peticija naj bi vsebovala predlog, da se ustanovita po dva volilna okraja: poleg Ljubljane tudi za mesta, trge, industrijska središča in sedeže okrajnih sodišč, ostalo ozemlje kranjske dežele pa naj bi razdelili v osem namesto deset kmečkih volilnih okrajev.

Odbornik Anton Kristan se je strinjal s klicem po drugačni razdelitvi volilnih okrajev, za tako, ki bi bila pravičnejša in pravilnejša. Vladni predlog pa je favoriziral na podeželju samo eno stranko, ki bi pobrala vse poslanske mandate. Industrijski kraji nimajo ob takem predlogu nobenega upanja, da bi si delavci priborili v državnem zboru primerno mesto. Delavci, je menil, bodo izročeni na milost in nemilost kmetom, ki prav gotovo ne bodo zastopali delavskih interesov v državnem zboru. Kristan je bil za to, da se odbor bori za drugačno razdelitev ozemlja v volilne okraje, kot pa jo predvideva vladni predlog.

Odbor je sprejel županov predlog. Proti njemu so glasovali klerikalci.

Poleti leta 1906 so bile v Idriji nove občinske volitve. Tudi na njih je odrezala večji kos kruha liberalna stranka in na županski stol se je ponovno usedel Josip Šepetavec. Napredek pa je doživela tudi socialnodemokratska stranka. V novi občinski odbor so namreč prišli še nekateri rudarji, ki so posedovali hiše in nekaj zemlje, plačevali davke in si tako pridobili volilno pravico. Bili so pristaši socialne demokracije, ki je sedaj v občinskem odboru že lahko sestavila svoj klub občinskih odbornikov; vodil ga je v prejšnji mandatni dobi osamljeni A. Kristan. Tako je socialna demokracija polagoma, a uspešno prodirala v občinski odbor.

Na seji občinskega odbora 27. julija 1906 je prišlo pri volitvah občinskih svetovalcev do konflikta. A. Kristan je bil izvoljen za občinskega svetovalca s 14 namesto s 15 glasovi. Kristan je protestiral proti volilnemu zapisniku, ki je trdil, da je bilo pri volitvah svetovalca oddanih skupno 28 glasovnic in da sta bili od teh dve prazni. Kristan pa je trdil, da je bilo pri volitvah svetovalca oddano prav tolikšno število glasovnic kot pri volitvah župana, to je 27 glasovnic. Kristan je menil, da je treba računati nadpolovično večino od oddanih glasov in ne od navzočih odbornikov. Odborniki pa so trdili nasprotno, da je tako večino treba računati od števila navzočih odbornikov. Ker se niso mogli sporazumeti, so bile opravljene nove volitve mestnega svetovalca. Volilo je 25 odbornikov. Za Kristana jih je glasovalo 18, kar je bil nedvomno velik uspeh. Tako je postal socialdemokrat tudi mestni svetovalec, kar je pomenilo, da je vstopil v samo predsedstvo občine. Za socialno demokracijo v Idriji je bila to seveda velika zmaga. A. Kristan pa je bil izvoljen tudi v šolski, zdravstveni in finančni odsek ter za načelnika policijskega odseka. Taka čast pa tudi obremenitev ga je doletela zaradi njegove velike aktivnosti, predvsem pa zaradi široke razgledanosti in sposobnosti.

Kljub veliki zaposlenosti pa A. Kristan ni odmaknil svojega očesa od težkega življenja idrijskega rudarja. Videl je rudarja pri težkem delu, videl tudi njegovo ženo, ki jo je mučilo poleti in pozimi pranje perila v potoku Nikava. Predlagal je, naj bi jim to delo olajšali s tem, da bi napeljali vodo iz vodnjaka na gledališkem trgu (danes Trg svobode) v strugo Nikave, kjer bi postavili pralna korita s streho. Njegova borba za ustanovitev javne ljudske knjižnice in čitalnice tudi ni prenehala in iskal je primernih prostorov za ta namen. Rešitev je videl v prostorih zasilne barake, ki je bila zgrajena leta 1901 za prvi razred realke. To poslopje je ostalo na dvorišču mestne občine, v samem središču mesta. Toda zgradbo je zasedla Narodna čitalnica. Med občino in Narodno čitalnico je bila sklenjena najemna pogodba za dobo 25 let zato rešitev ni bila enostavna. Kristan je menil, da mora čitalnica odstopiti od te pogodbe. Tako je svojo ost nameril tudi proti Narodni čitalnici. Naletel je na gluha ušesa. Kristan je odkril tudi nepravilnosti pri gradnji vodovoda Lačna voda. S tem v zvezi je na seji 12. septembra 1906 naslovil posebno interpelacijo na župana. Opravljena je bila preiskava; odkrila je vrsto nepravilnosti in malomarnosti pri gradnji. Tudi z delom odsekov ni bil Kristan zadovoljen. Menil je, da je treba poslovanje odsekov urediti s poslovniki. Skratka, v poslovanju občine je hotel napraviti red.

11. novembra 1906 je Kristan nastopil na seji občinskega odbora kot poročevalec šolskega odseka. Na področju šolstva je videl prvo nalogo občinskega odbora v borbi za poddržavljanje realke. Menil je, da je za to nastopil ugoden trenutek ob razpravi o državnem proračunu za leto 1907 v državnem zboru na Dunaju. Šolski odsek je sestavil posebno prošnjo na poljedelsko ministrstvo, ki naj jo sprejme občinski odbor in izvoli iz svoje srede zastopstvo, ki bo prošnjo poneslo na Dunaj in jo predložilo pristojnemu organu. Predlog je bil sprejet in v zastopstvo so bili izvoljeni: župan Josip Šepetavec ter odbornika Jan Gruden in Anton Kristan. Borba za poddržavljanje realke se je začela.

Kristan je bil tudi dober gospodarstvenik. To smo lahko opazili že iz njegovih nastopov in predlogov na sejah občinskega odbora. Pomemben predlog s tega področja je gotovo, naj občinski odbor ustanovi mestno hranilnico, ki bo last občanov. Sorodni ustanovi, ki sta že obstajali v Idriji, to je Okrajno hranilnico in posojilnico, ki je bila v liberalnih rokah, in klerikalno Ljudsko posojilnico, je označil kot zasebni denarni ustanovi. Odločno se je tudi postavil v obrambo nekaterih rudarjev občinskih odbornikov, ki so bili deležni raznih sitnosti, ko so morali menjati šihte zaradi prisostvovanja na občinskih sejah.

Na seji 1. decembra 1906 je odbornik Kristan zelo ostro udaril po visokih cenah mesa, ki so posledica pomanjkanja živine. Predlagal in zahteval je, naj občinski odbor izreče svoje nezadovoljstvo z delom poljedeljskega ministrstva, ki zavira prost uvoz mesa. Ob pomanjkanju mesa trpi predvsem delavec, okorišča pa se veleposestnik, ki dviga odkupne cene. Izrazil je upanje, da bo država dovolila uvoz potrebne živine in da bo tam, kjer se opravlja tak uvoz, zgradila potrebne klavnice.

Kakšne so bile socialne razmere tedaj v Idriji, nam najbolj nazorno prikazuje poročilo odbornika Henrika Šturma na seji občinskega odbora 28. marca 1907. Prisluhnimo mu:

„Čudne razmere vladajo v Idriji in če se človek natančneje pobavi z njimi, se mu napravi pretresujoča slika o bednem stanju večine idrijskega prebivalstva. Kar zauživa naše revnejše prebivalstvo, se ne more imenovati hrana, ki bi bila dostojna človeka. Dan za dnem poje takozvana podmetenca, ki nastane tako, da na vodi kuhajo turščino moko. Nемеc zove tako hrano „Unter ernearung“ (podhranjenost op.p.). Da se otroci pri skrajno slabi in nezadostni hrani ne morejo telesno razvijati, je naravno in podvrženi so tej ali oni boleznim. Tako se dečka, ki je izpolnil 14 let starosti in opravil ljudsko šolo, ne more sprejeti v rudarsko službo niti kam drugam ker je navadno telesno preslaboten. A še slabše kot dečki se razvijajo rudarska dekleta. Priznati moramo očitno, da je naše rudarsko ljudstvo degenerirano in opazujemo lahko, da degeneracija napreduje vedno bolj in bolj. Temu je treba priti v okom, a predvsem je treba poznati nje vzroke.

Idrijski fant si izbira dekle v mestu in v neposredni okolici. Slaba in nezadostna hrana, tudi v boljših družinah, čemur je mnogo krivo to, da rudarska žena navadno nima pojma, kaj je skrbna gospodinja, ne pozna hranilne moči hranil in skrb za pridobitev potrebnih sredstev za vzdrževanje družine jo sili, da dan na dan in uro na uro presedi pri izdelovanju čipk in tako nima prilike pridobiti si osnovnih izkušenj, ki so potrebna za gospodinjstvo.

Največje zlo pa je uživanje geruža, ki se je v teku časa tako razširilo med našim ljudstvom, da ga ne pijejo le odrasčene osebe, moški in ženske, ampak celo nedorasli otroci ne glede na starost. Dobri nasveti so le bob v steno in vsa svarila pred uživanjem tega ljudskega strupa ne izdajo nič. Treba bo seči po radikalnejšem sredstvu. Zakonitim potom bo treba iztrebiti grdo navado iz ljudstva.

Prepovedati se bo moralo kuho in izdelavo geruža ter najbrezobzirnejše kaznovati onega, ki bo dajal to uničujočo pijačo nedoletnim otrokom. Sirotinski (socialni op.p.) odsek občinskega odbora bo skušal napraviti načrt takega zakona. Treba bo nadalje ustanoviti ljudsko kuhinjo, ki bo za malo denarja dajala dobro in tečno hrano. To misel je sprožil že pred 32-letmi (1875 op.p.) tedanji rudniški nadsvetnik Posch. Če se je tedaj uvidela potreba ljudske kuhinje, je še toliko nujnejša v današnjem času velike druginje.

Ljudske kuhinje so ustanovili celo v mestih kakor so Kočevje, Kranj, Postojna, ki se niti glede števila prebivalstva, niti glede socialne bede prebivalstva ne morejo primerjati z Idrijo. Temu zavodu bi se moral dodati brezpogojno poseben tečaj za pouk o gospodinjstvu, ki bi bil v neizmerno korist našim rudarskim hčerkam.

Na sirotinskem (socialnem) kongresu na Dunaju je priporočilo ustanovitev ljudske kuhinje z gospodinjstvom tečajem v Idriji samo poljedelsko in pravosodno ministrstvo. Predlog je naletel na razumevanje in podporo. Tudi višje sodišče v Gradcu ter Deželno sodišče v Ljubljani sta obljubili podporo podjetju, ki bi pomagalo zboljšati socialno stanje idrijskega prebivalstva.“

Tako je bilo prvo poročilo socialnega odseka, za katerega ustanovitev se je prizadeval odbornik A. Kristan. Sam je vso to bedo videl in skušal pomagati, da bi se odpravila.

Bedi in socialnemu zlu v idrijskem mestu so botrovale tudi zelo slabe prometne zveze mesta z zunanjim svetom. To je spoznal tudi Kristan. Zato se je takoj ogrel za železniško zvezo z Idrijo. Na seji občinskega odbora 5. januarja 1907 je predlagal, naj se občinski odbor mesta Idrija svečano izjavi za nujno železniško povezavo Idrije s kako železnico ter obenem slovesno poudari, da mu je železniška proga Idrija–Sv. Lucija za sedaj najprikladnejša, ker je upati, da bo v doglednem času uresničljiva. Idrijskemu županu je bilo naročeno, da skliče v najkrajšem času shod vseh zainteresiranih, predvsem deželna odbora Kranjske in Goriške, državne in deželne poslance, zastopnike občin, ki jih tangira vprašanje železniške proge Idrija–Sv. Lucija, ter člane konzorcija za gradnjo železniške proge Vrhnika–Idrija.

Borba delavcev in socialno-demokratske stranke za uvedbo splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice je bila uspešna. Avstrija je v letu 1907 uvedla novo volilno pravico. Ukinjeni so bili imovinski volilni razredi in volilno pravico so pridobili tudi delavci in tisti, ki razen svojih delovnih rok niso posedovali ničesar. Za 14. maj 1907 so bile razpisane prve volitve v avstrijski državni zbor na podlagi splošne, tajne, enake in neposredne volilne pravice avstrijskih državljanov. Idrijska občina je bila za te volitve vključena v volilni okraj skupno z občinami Cerknica, Logatec in Vrhnika. V Idriji je tedaj zaživel veliko upanje, da bo kmalu prišlo do enakih sprememb tudi za volitve v občinske odbore. Toda do te uresnitve je poteklo še nekaj let in po občinah je teklo življenje še po starih tirih in po starih volilnih redih.

Idrijo je vedno bolj težilo breme realke, ki jo je vzdrževala občina na svoje stroške. Prvi poskusi, da bi dosegli njeno podržavljenje, so propadli, toda v občinskem odboru od tega niso odstopili. Izrabili so vsako priliko, da so ponovno prišli z zadevo na dan. Tako je bilo tudi na seji občinskega odbora sredi junija 1907 leta. Odbornik Kristan je na seji ponovno sprožil vprašanje podržavljenja realke. V tem času je namreč zasedal avstrijski državni zbor. Kristan je odboru predlagal, naj bi se obrnili na kakega državnega poslanca, ki bi zadevo spravil na sejo državnega zbora. Župan se je tedaj osebno zavezal, da se bo obrnil na državnega poslanca Ivana Hribarja iz Ljubljane in ga naprosil za pomoč.

Za tem dolgo časa ni bilo pomembnejše seje občinskega odbora. Tu so bile poletne počitnice in kmalu nato je prišla tudi jesen in v idrijskem občinskem življenju se ni ničesar pomembnega dogodilo.

(se nadaljuje)

ŽIVO SREBRO IN TIHOTAPCI

Kjer je danes mesto Idrija, se je prej raztezal samo gozd, „purer Wald“ ga imenuje neka stara listina, in daleč naokrog ni bilo nikake naselbine. Zato se je le redkokdaj zatekel kak oglar ali škafar v našo kotlino, da si je nažgal kopico oglja ali izdelal nekaj lesene posode. Po končanem delu se je zopet povrnil k svojim v hribe in za zapuščeno, divje zaraslo kotlino se zopet dolgo ni nobeden zmenil.

Z naseljevanjem prvih rudarjev in gozdarjev so se v tej kotlini gozdovi začeli postopoma krčiti in se umikati na obronke okoliških gričev. Zaradi poseka raznovrstnega lesa za rudnik so nastajale jase, pašniki in njive.

V 16. stoletju je rudnik žgal rudo tudi v okoliških gozdovih. Tovorniki so na žgalnice tovorili živossrebrno rudo in lončene posode, nazaj grede pa so natovorili živo srebro in ga odnesli v rudnik.

Popotnik naj se ne začudi, če bo v okolici mesta naletel na ostanke glinastih vrčev. Gozdnati površini, kjer je nekoč rudnik žgal rudo, sta v Čekovniku¹⁾ in na Kanomeljskem Razpotju.

Do srede 17. stoletja je rudnik za žganje rude potreboval letno od 20.000 do 60.000 glinastih vrčev. Glavni dobavitelj le-teh so bili loški lončarji. Žgalnice so potrebovale tudi vodo, zato so bile vedno v bližini potokov.

V tistih časih sta bili dve tovarni stezi, ki sta povezovali rudnik z žgalnicami v okolici: iz Pronta je steza vodila čez „Polancov“ grič do Gladkih skal. Od tam je potekala po gozdnem terenu do Pšenka na Vrh Bele in navzdol do Čekovnika. Druga tovarna steza je vodila skozi „Žabjo vas“ do vrha Skirce in naprej po Mehkih dolinah na Kanomeljsko Razpotje.

Že takrat so veljale stroge prepovedi in kazni za krajo rude in živega srebra, kljub temu pa ni bilo mogoče povsem zaustaviti protizakonitega početja ljudi, ki so želeli čimveč zaslužiti.

Na nezavarovane žgalnice so prihajali razni nepošteni ljudje, ki so rudo odnašali, jo žgali ter živo srebro prodajali trgovcem, ki so se ukvarjali z nedovoljeno trgovino. V mesto so prihajali tujci in razne sumljive osebe, ki se niso zaposlili v rudniku niti se niso ukvarjali s kako obrtjo, pač pa so se tu zadrževali dalj časa. Ko pa so izginili iz Idrije, so odnašali s seboj živo srebro, ki so ga kljub strogi prepovedi in kazni prinašali iz jam rudarji in jim ga prodajali. Tihotapili pa niso samo živega srebra, ampak tudi razno drugo blago.

Skrivne poti in steze v okolici Idrije so dobro služile tihotapcem. S Hrvaške so prenašali tobak na Laško. Pripoveduje se, da so močnje postav nosili vsak po tovor tobaka do teže enega centa. Potovali so skozi Hrušico na Križno goro in čez Tisovec prispeli v Idrijsko Belo. Pri Šinkovcu je bila gostilna, kjer so se tihotapci ustavljali in po potrebi tudi prenočevali. Naslednjega dne, zgodaj zjutraj, so se napotili skozi Čekovnik do Mrzle Rupe in od tam pot nadaljevali skozi Gorenjo Trebušo in čez Kobilico na Laško.

Velikokrat so jim bili za petami tako imenovani „ibljartari“ v službi mitničarjev. Gorje tistemu, ki so ga zajeli, ker so ga hudo kaznovali. Tihotapcem so bile dobro poznane tudi skrivne steze okoli Krekovš. Nekateri starejši ljudje iz Čekovnika poznajo še danes neko vzpetino nad Krekovšami pod imenom „tobakov grič“.

Za časa Italije od leta 1933 do 1939 je v Idriji delovala dobro organizirana skupina domačih tihotapcev z živim srebrom. Delo je bilo tako razdeljeno: na krajo rude, donajanje le-te na kraj v gozdu, kjer so jo žgali, odnašanje pridobljenega živega srebra na dogovorjeno mesto in prodajo. Ta tihotapska mreža je raztezala svoje niti do državne

meje z Jugoslavijo, kjer so zanesljivi posredovalci skrbeli, da je dragoceno blago prišlo v roke kupcev. Na dva načina so tihotapci prišli do živega srebra: z žganjem živosrebrne rude in s krajo živega srebra pri rudniku.

Nekaj domačinov je sicer sumilo, da se v Idriji dogaja nekaj, kar ni v skladu z zakonom. Člani tihotapske skupine so jih poznali in se jim spretno izmikali.

Streli blizu Ledin nad Razpotjem pa so bili usodni za nadaljnje prekupčevanje z živim srebrom. Po dobro napravljenem načrtu je bilo dne 9. avgusta 1939 iz topilnice ukradeno živo srebro v jeklenkah v skupni vrednosti 6000.— Lir. Ta tihotapski tovor je bil s kamionom prepeljan v Ledine. Po opravljenem prevozu se je šofer J. Čibej, ki je bil lastnik kamiona, takoj vrnil v Idrijo.

Družčina 6 tihotapcev, Idrijčana L. Tratnik in J. Jurjavčič ter štirje drugi neidentificirani moški, se je potem, ko je v Ledinah iz kamiona raztovorila dragoceno blago, odpravila v bližnji gozd, da bi se tam malo odpočila. Pri počitku jih je nepričakovano zalotil italijanski obmejni „financar“, ki so mu bile tamkajšnje tihotapske navade in steze dobro znane. Ko je Tratnik zagledal Italijana, je segel po samokresu ter Italijana ranil v čelo. V zmedenosti in strahu so se tihotapci razbežali na vse strani. (V prevodu in skrajšani obliki iz članka Corte d'Assise — furto e contrabbando di mercurio e tentato omicidio di una guardia di financa). Tihotapec, ki je ranil Italijana, se je še dva meseca skrival v gozdu blizu kmetije v Češnjicah nad Idrijo, nakar je pobegnil v Jugoslavijo. V Idriji so takoj po dogodku v Ledinah sledile aretacije in zasliševanja. J. Čibej in J. Jurjavčič sta nekaj časa presedela v grajskih zaporih. J. Jurjavčiču je uspelo pretentati Italijane in jim pobegniti na svojstven način. Ko so mu rekli, da naj jim pokaže kraj, kjer so skrivaj žgali nakradeno rudo, jim je to obljubil pod pogojem, da mu po poti iz zapora skozi mesto ne uklenejo rok. Italijani so privolili v njegovo zahtevo in se skozi Grapo napotili v gozdnati predel Rupe. Ko so prispeli na določeni kraj, jim je začel zapornik razlagati vse, kar jih je zanimalo. Razlaga pa ni trajala predolgo, ker se je J. Jurjavčič na spreten način otresel dveh najbližjih spremljevalcev in na veliko presenečenje ostalih Italijanov urno zbežal po temnem gozdu in po nekaj urah že bil v Jugoslaviji.

Nekaj tehničnih podatkov o tisti preprosti in učinkoviti napravi za pridobivanje živega srebra! Žganje nakradene rude se je vršilo v predelani pločevinasti posodi od karbida. Taka pečica je imela spodaj majhen prostor za vodo in odprtino za reguliranje vleka. Nad posodo je bil speljan dimovod, cev, obložena z mokrimi krpami ali navlaženim mahom. V peč so izmenično naložili oglje in rudo. Proces enkratnega žganja cca 70 kg rude je trajal okoli 50 ur. Izplen je bil tudi 45 %, pridobljena količina živega srebra pa od 18 do 23 kg, odvisno od vsebine metala v bogati rudi.

Pridobljeno živo srebro so točili v prazne steklenice od piva. Ena steklenica je vsebovala 6,5 kg živega srebra. Prodajna cena je bila 6.— Lir za kg Hg. Ta cena pa se je povzpela tudi na 10.— Lir za kilogram.

Če upoštevamo, da je rudniški delavec v letu 1937/38 mesečno zaslužil okoli 380.— Lir, tedaj je jasno, da je bilo tihotapstvo živega srebra donosen posel.

Na kraju naj omenimo še Ravbarsko jamo, naravno votlino nad Podrtejo. Do nje vodi steza levo od Gladkih skal nad Idrijo. Ta jama, ki vzbuja pozornost in spoštovanje marsikaterega obiskovalca, je bila leta 1904 temeljito raziskana. Dohod do nje sta očistila domačina, raziskovalec Jože Šturm in rudarski inženir Svoboda. Jože Šturm, ki je bil jamski nadzornik pri idrijskem rudniku, je že prej skupno z Ljubljčanom W. Putickom razskoval naravne pojave v Istri, Postojni in Planini pri Rakeku. Ravbarska jama je bila v prejšnjih časih zatočišče ljudem, ki so na skrivaj žgal-rudo, raznim skrivačem in, kot se pripoveduje, tudi ravbarjem.

Skupina raziskovalcev. V sprednji vrsti je W. Putick^{xx}) in J. Šturm^x);

Posnetek s konca prejšnjega stol.

VIRI:

- P. Blaznik: Škofja Loka in loško gospostvo, Šk. Loka 1973 - str. 222
- Kronika, časopis za slov. krajevno zgodovino, XVII - 1969, Ljubljana, stran 157.
- M. Arko: Zgodovina Idrije, Gorica 1931 - str. 145
- Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1930, str. 68
- IR št. 1. - XV - 1970, str. 4, Dr. M. Verbič: Fužina ob Kanomlji v Sp. Idriji.

Erzen Danilo

DELOVANJE VOS NA IDRIJSKEM OD MAJA DO SEPTEMBRA 1943

V članku „Napad na Marof“ sem opisal akcijo, ki jo je pod vodstvom svojega nepozabnega komandanta, heroja Vojka, izvedel njegov vod.

V nadaljnjem razmišljanju o NOB na naših tleh sem prišel do zaključka, da je še vrsta dogodkov, ki v dosedanjih zgodovinskih obravnavah niso osvetljeni, so pa za pravilno dojetje našega boja še kako pomembni. Osvetljeni niso prav zato, ker se premnogi izmed nas, ki smo v njih aktivno sodelovali in ki zanje morda tudi edini vemo, nismo pripravili k pisanju. Pisanje je danes po 33 letih težko. Pomembna dogajanja so sicer ostala v živem spominu, v spominu so ostali tudi liki sodelavcev, premnogokrat pa so

pozabljena imena, ali pa so ta nepopolna – včasih tudi le ilegalna – partizanska. Naj mi zato tisti, ki sem jih v svojih spominih pozabil, ali jim ne vem imen v celoti, oprostijo. Zelo pa bom zadovoljen če me v mojem prizadevanju po obujanju zgodovine dopolnijo.

V tem prispevku bom poskušal opisati obdobje, ko so bile marca 1943 partizanske enote z naših krajev poklicane na Nanos in ko so odšle brigade v Benečijo, se vrnile v te kraje in nadaljevale z aktiviranjem prebivalstva. Glede na to, da je bil teren v okolici Idrije do Črnega vrha, Čekovnika, Vojskega, Mrzlega vrha, Vrsnika, Žirovnice, tja do Rov, prazen, da tod ni bilo partizanskih enot, se je naše vodstvo odločilo, da formira v bližini Idrije kurirsko postajo z nazivom PO. Postaja naj bi predvsem pokrivala vse to območje s svojo aktivnostjo in vzdrževala zvezo med gorenjskimi enotami (preko Žirovnice) in primorskimi (preko kurirske postaje v Črnem vrhu). Ob koncu maja 1943 sem bil tako poslan za komandirja kurirske postaje PO skupaj z bratom Bogomirjem, Svarunom (Carlov s Kanomlje) in Borutom. Svojo „karavlo“ smo si uredili v Ljubevški grapi, pod Ovcjim gričem.

Jasno je, da glede na to, da smo bili na vsem tem obširnem območju edina partizanska enota, nismo opravljali le kurirskega dela, temveč je bila naša naloga vsestranska. Predvsem smo organizirali in pridobivali sodelavce na terenu, ki so nas obveščali o dogajanjih v okupatorskih vrstah in o tistih, čeprav redkih, ki so bili pripravljeni sodelovati z okupatorjem.

Glede na tak značaj našega dela smo bili že prav kmalu preimenovani v Varnostno obveščevalno službo. Vodstvo nam je zato poslalo v pomoč še pet tovarišev: Branka Jerkiča (zdaj generalmajor JLA, pomočnik komandanta za SLO v Ljubljani), Srečka Stupico iz Sodražice, Mihajla iz Ljubljane ter Vinka in Rajka iz Sel pri Vipavi. Iz nekaterih drugih enot so se nam priključili že Franc Mohorič, Filip Mervic in Mavri.

Malo nas je bilo za tako obširno področje. Zato pa smo se trudili, da smo bili čimbolj mobilni, da smo se čimvečkrat oglašali pri naših ljudeh, dobivali od njih obvestila in jim s svojo prisotnostjo vliвали pogum in upanje v končno zmago nad okupatorjem. Predvsem je potrebno poudariti, da smo imeli na terenu mnogo sodelavcev, ki so bili pripravljeni za nas vstati ob kakršnikoli uri in odnesti poročila tudi več ur daleč. Gotovo ne bom vseh naštel, vendar je prav, da se spomnim vsaj nekaterih. Pozabiti ni mogoče Tilke Veševnikove in gostilničarja Balantovega Janeza z Dolenjega Vrsnika, ki sta bila kasneje, že po razpadu Italije, izdana in zločinsko umorjena. Pozabiti ni mogoče obeh Kavčičev iz Žirovnice – Naceta in žene – oba sta bila že v letih, a jima ni bil nikoli noben napor prevelik, samo da sta nam lahko pomagala, pa Kovačevih z Idriška; kadarkoli, ob vsaki uri smo se lahko ustavili pri njih, vrata so bila za nas vedno odprta, dekleta pa so nosila pošto kamorkoli je bilo potrebno. Pa Cigaletova Fanči z Gor, vseskozi je bila naša nepogrešljiva terenka. Potrebno je povedati tudi nekaj besed o naših domačih, o mami, materi 12 otrok, od katerih je imela štiri v partizanih, o sestri Zinki in Štefanki, ki sta slabotni obdelovali borno bajtarijo zato, da sta nas partizane lahko oskrbovali s hrano, pa o sestri Milki v Cegovnici, ki je bila naša najzanesljivejša organizatorica od vseh začetkov našega gibanja in zato dvakrat zaprta in internirana: prvič v Italijo, drugič v Nemčijo; internirana v Ravensbrück je bila tudi sestra Štefanka in brat Viktor v Mathausen. Ni bilo zato slučajno, da so belogardisti mater ničkolikokrat postavljali pred zid, jo zmerjali in strašili s smrtjo, le njenemu trdnemu kmečkemu značaju gre zahvala, da je vse to prestala. V veliko pomoč nam je bila mladina iz Cegovnice, pa Franc in Mimi Eržen, Tone Seljak, Logarjeve in Lazarjeve z Brušovša. V pomoč so nam bili tudi mnogi drugi okoliški kmetje in bajtarji, saj se skoraj ni zgodilo, da ne bi dobili pomoči, ki smo jo nujno potrebovali. Vsa ta pripravljenost ljudi nas je tudi zavezovala, da smo se trudili preko svojih moči. Kot povsod so se seveda tudi tu našli slabiči, ali bolje povedano, slabiče so poiskali narodni izdajalci in jih s podkupninami premamili. S tem v zvezi zasluži posebno obdelavo dogajanje, povezano s poskusom četnikov, da bi prodrli proti Primorski, dobili stik s svojimi sodelavci in ustanovili tu svoje postojanke.

Že kmalu potem, ko smo prišli ponovno v te kraje, so nam terenci v Idršku in Žirovnici pričeli pripovedovati, da se večkrat pojavijo pri njih četniki (svojo postojanko so imeli v Izgorah nad Žirmi) in prepričujejo ljudi za sodelovanje z njimi, češ, da se borijo proti okupatorju in da so le oni edina prava jugoslovanska vojska. Ljudje jim seveda niso verjeli – le kako bi jim tudi mogli – saj so videli, da se četnikom ni treba prav nič skrivati pred Italijani, da so lepo oblečeni in siti, medtem ko smo lačni in strgani partizani morali prihajati v hiše le ponoči, ko nas okupator in njegovi sodelavci niso mogli zasledovati.

Prav kmalu smo naleteli tudi na skupino osmih partizanov „shajkancev“ iz Vitkove čete (komandir čete Vitko je bil pri prehodu iz Kanomlje preko Vojskarske planote proti Nanosu izdan in ubit prav na pragu svoje domačije. Njegova četa je bila tako razbita in teh osem je prišlo v Idršek). Medse smo vzeli Maks in Janeza Mlinarja – Jurka, ostalim pa naročili, naj gredo nazaj. Nazaj proti Nanosu niso šli, tega namena že prej niso imeli, pač pa smo od domačinov zvedeli, da se skrivajo v gozdu pod Češmelom, da imajo dovolj denarja in si kupujejo piščance in drugo pri sosedih. Jasno je bilo, da so se predali četnikom. Prav kmalu sta nam ušla tudi Maks in Borut. Četnikom seveda ni bilo dovolj, da so dobili slabiče na svojo stran, saj so dobro vedeli, da bodo imeli uspeh pri ljudeh le, če dobijo na svojo stran celotno našo skupino, posebno pa naju z bratom. Poskusili so najprej zlepa. Sporočili so nam, naj pridemo k Abrahtu v Žirovnico na razgovor. Šli smo: brat Mirko, Svarun, Janez Lomarski in jaz. Še dobro se spomnim, kako je na poti tja iz Kraljevega kozolca v Žirovnici stopil k nam Bojan Bricov (kot italijanskega vojaka so ga bili Angleži zajeli v Libiji in ga z radijskim oddajnikom poslali v Jugoslavijo. S padalom je padel med Bele v Rovtah in je bil zato takrat s četniki v Žirovnici). Vprašal je naju z bratom, če bova tudi midva pristopila k njim. Ko sva mu rekla, da ne, se je oddahnil in rekel: „Se mi je čudno zdelo, da bi vidva šla k tem barabam.“ Jasno je bilo, da jih je bil že spoznal.

Ko smo stopili k Abrahtu v hišo, so za mizo že sedeli vsi shajkanci iz Vitkove čete. Mrko so gledali in na moje vprašanje, kaj tu delajo, niso dali odgovora. V tem stopi v izbo sam gospodar Abraht in prinese na mizo na velikem lesenem krožniku narezane šunke in hleb kruha zraven ter nas povabi, naj jemo. Kljub lakoti in vabljeni mizi (kdo je takrat sploh še vedel za šunko in bel kruh) odklonim s „hvala, nismo lačni“. Kmalu nato se odpro vrata in v izbo vstopi ves zlikan in nadišavljen, da ga je bil ves prostor poln, četniški oficir – kapetan Vuk in še nekdo z njim. S svojo uniformo, Albrahtovo šunko in parfumom so najbrž hoteli narediti vtis na nas – raztrgance. To jim je tudi uspelo, vendar vtis ni bil tak, kot so ga hoteli. Četnika sta začela s političnim govorom in prepričevanjem, češ da sta se partizanska in četniška komanda dogovorili za sodelovanje in da se moramo zato partizani pridružiti četnikom, če hočemo dokazati, da smo zavedni Jugoslovani, sicer nas čaka pogin. Ko sta končala, sem jima kratko odgovoril, da imamo mi svoje predpostavljene, ki nam bojo že pravočasno povedali, kdaj in komu naj se priključimo, doslej da navodila za priključitev k četnikom še nismo dobili.

Vstal sem in pozval svoje tovariše z besedami: „Mi zdaj gremo! Tisti, ki ste prišli z mano, boste z mano tudi odšli. Vaša dolžnost“ – rečem ostalim osmim – „pa je, da greste tja, od koder ste prišli. Sicer pa bo tako odgovarjal vsak zase.“

Tako se je sestanek končal. Mirko, Janez, Svarun in jaz smo odšli od Albrahta, drugi so tam ostali. Kmalu je pritekel za nami Bojan Bricov. Dogovorila sva se, da pride čez nekaj dni k nam z radijsko postajo in da se dobimo v bajti pod Češmelom. Ob dogovorjenem času Bojana ni bilo. Kasneje smo zvedeli, da so ga zalotili, ko je oddajal resnična poročila zaveznikom preko svoje radio postaje in so ga v bližini Goropek likvidirali. Neizmerno nam je bilo hudo, njegov svetel lik pa nam je vsem ostal v najlepšem spominu.

Še so nas vabili na sestanke, vendar nismo več šli, saj smo vedeli, da z naslednjih tudi za nas ne bi bilo več vrnitve. Po Idrškem in Žirovnici so nam nastavljali zasede. Vsekakor so nas hoteli dobiti v svoje pesti. V eno od teh zased je padel Branko Jerkič, ko je šel po

vodo h koritu pod Kolencem. Ujeli so ga in odpeljali v Izgore – od tu jim je ušel in se vrnil k nam.

Ta čas je odkrito delal za četnike že tudi naš bivši terenski delavec Vencelj, Maks pa je že kot četnik večkrat surovo razgrajal okrog doma v Idrškem in grozil ter napadal brata Toneta in ga poskušal ubiti.

Zaradi vsega tega smo morali biti še mnogo bolj previdni kot sicer. V Idršek smo prihajali le ponoči, sestajali pa smo se vselej le zunaj hiše. Tako smo prišli zopet neke noči ob enajstih zvečer Mirko, Mihajlo, Srečko Stupica, Filip Mervic ter jaz. Sedeli smo nekaj metrov od Kovačeve hiše in se pogovarjali z domačimi o nalogah, ki jih bo treba izvršiti. Kar zagledamo, da prihajajo z druge strani proti hiši trije četniki. Tudi oni so nas opazili, vendar so videli le dva od nas in so zato zavpili: „Roke v vis“. Po glasu spoznam Maksa in mirno odgovorim: „Maks, te že poznam, če nam imaš kaj povedati, pridi bliže“. Z njim sta bila še dva od bivših shajkancev, mesar Makuc in Menart. Pridejo, postavimo se v vrsto eden proti drugemu s puškami „na gotovs“. Čim se tako vstopimo, zavpijem jaz: „Roke v vis!“. Maks je sprožil, vendar mu je Srečko zvil roko in obrnil puško, tako da mu je prestrelil le hlače. Uspelo nam je, da smo vse tri obvladali in jim zvezali roke. Zaslíševal sem jih, po kaj da so prišli. Niso hoteli odgovarjati. Končno pa je Menart le povedal, da jih je kapetan Vuk poslal, naj nesejo pošto četniškim zaupnikom na Primorsko. Ker nisem odnehal, so nas končno peljali na mesto, kjer so imeli skrite nahrbtnike. Vsak je imel svoj nahrbtnik, v njem četniško, partizansko in belogardistično kapo, polne nahrbtnike belogardistične literature in, kar je bilo najvažnejše, dvanajst pisem, naslovljenih na župnike od Spodnje Idrije, preko Šebrelj, Dolenje Trebuše, Čepovana, Mosta na Soči, vse do Kobarida. Pisma so bila šifrirana, vsakemu je bila priložena slika Draže Mihajloviča in označeni še trije zaupniki. Priložen je bil tudi zemljevid, na katerem so bile posebej obkrožene Šebrelje. Tu je bil njihov zastopnik župnik, za njih še posebej zanesljiv, razen tega so imele Šebrelje strateško izredno pomemben geografski položaj za ta del Primorske in so zato prav tu nameravali ustanoviti svojo postojanko. Spravil sem pisma in po en izvod literature. Vse to in njih troje smo odvedli na Javornik, kjer je bila takrat naša komanda in jih predali svojemu komandantu tovarišu Maksu Percu, oziroma vojaškemu sodišču.

S tem je bilo tudi odkrito in končano prodiranje četnikov v naše kraje. Domači v Podilovcah so nam kasneje pripovedovali, da so se videle po gozdu navzdol sledi izdajalca Venceljna naslednje jutro po našem srečanju s četniki. Očitno je čakal svoje, v prepričanju, da bodo ujeli in privedli nas; zgodilo se je obratno, zato mu je gorelo pod petami. Zatekel se je k belim v Rovte.

Da bi bil ta čas in ta del naše zgodovine popolnejši, štejem za potrebno, da opišem še, kako so potekali dogodki ob kapitulaciji Italije.

Kapitulacijo Italije smo dočakali vsi, dvanajst VOS-ovcev v gozdu nad Ljubevcem. Takoj zjutraj 8. septembra nas je o tem pomembnem dogodku obvestila Ivanka Cigaretova z Gor. Odpravili smo se trije na Gore pogledat, kaj je možno narediti s tamkajšnjo italijansko postojanko, ostali smo odšli v Idrijo. Ko smo prišli v dolino, se je italijanska divizija skupaj z alpskim polkom že pomikala iz Idrije. Naredili smo zasedo pri gozdarski hiši v „Zaspani grapi“ in na cesti „Vrh luknje“. Ko se je divizija približevala gozdarski hiši, sem z angleško brzostrelko „flitarico“ v roki (dal mi jo je bil komandant Maks Perc, ko nas je obiskal v Ljubevški grapi), stopil pred vojake in zahteval, naj položijo orožje. Stopil je naprej nek sergente in rekel, da gre poklicat komandanta. Kmalu se je pripeljal v avtu komandant divizije – general po činu – in rekel, da orožja ne bodo predali, da pa je v vojašnici še cca 200 pušk in mnogo nabojev in drugega razstreliva ter da vse to lahko vzamemo, če želimo.

Jasno je, da nisem mogel vztrajati, naj položijo orožje. Bilo jih je več tisoč, nas pa dvanajst. Pač pa sem od komandanta zahteval, naj gre z mano v vojašnico, da se pre-

pričam, če je orožje res tam. Peljal me je z avtom v „kasarno“. Pri palacini sem od veselja spustil rafal v zrak. Ni mu bilo ravno prijetno. Izkazalo se je, da je govoril resnico. Orožja je bilo tam res dovolj, več kot je bil povedal. Peljal me je nazaj do „Zaspane grape“, kjer je bila že zbrana vsa naša skupina.

Odšli smo v Idrijo. Naša prva naloga je bila razorožiti fašiste – bilo jih je kakih 50 ob cesti proti rudniški upravi – in poiskati njihove kolovodje. Vse nam je dobro uspelo. Začeli smo z mobilizacijo ali bolje rečeno z organiziranim zbiranjem prostovoljcev. Zbralo se je kakih 300 mož in fantov. Uredili smo si zasifno komando v gradu in dali prepeljati 45 mm protitankovski top izpred vojašnice na Smukov grič. Tja smo napeljali tudi telefonsko zvezo. Vedeli smo, da ne bo dolgo, ko bodo prišli Nemci in da moramo zato hiteti. Predvsem smo skrbeli za to, da smo iz Idrije spravili čim več orožja in hrane, ki je je bilo v rudniškem „magazinu“ na pretek. Vse to smo spravljali v smer proti Vojskemu. Koliko je bilo dela z najrazličnejšimi prevozi, vesta povedati najbolje naša voznika Vinko Gostiša in Ludvik Gnezda.

Nemcev res ni bilo treba dolgo čakati. Najprej se je pojavila njihova izvidnica, dva motorista, katerih prve žrtve so padle „Pod Gorami“, za njimi je prišlo 5 tankov s pešadijo. Prišli so s Kovačevega Rovta. Z „Rak“ smo streljali nanje s puškami (edini artilerijec, italijanski sergente, se je ustrašil in ušel, zato topa nismo mogli uporabljati). Nemci so se takrat celo ustavili, dvignili belo zastavo in se obrnili. Verjetno so to naredili iz taktičnih razlogov. Gotovo je bila to le njihova izvidnica in bi se bili tako vrnili. Bilo jih ni še tri dni, nato so prišli, tokrat v mnogo večjem številu in po Zali. Ni kazalo, da se nameravajo vrniti.

Ni nam kazalo drugega kot umik. Z vsemi, na novo mobiliziranimi, smo se umaknili na Rejcov grič. Tu je zdravnik Peter pregledal našo vojsko in odredil starejšim možem, naj gredo domov. Težave, ki so bile pred nami in jih je zdravnik Peter dobro poznal, bi bile za njihova leta, kljub zavesti in polni pripravljenosti, le prevelike. Ostali smo odšli naprej „Za Gladke skale“ in proti Beli. Tu smo se ločili. Polovico jih je odšlo z Metodom Trnovcem proti Angelski gori, polovico pa z menoj proti Brusovi grapi in naprej proti Goram.

Začelo se je novo poglavje, poglavje množične vstaje Primorske, poglavje še hujših bojev z nemškim fašizmom. Izdajalcev na Primorskem, z redkimi izjemami, skoraj ni bilo. Zadovoljen sem, da smo tudi mi s svojim delovanjem in pravočasnim ukrepanjem prispevali delež k preprečevanju širjenja tega najostudnejšega zla druge svetovne vojne v našo deželo. Zadovoljen sem bil tudi, da smo kljub majhnemu številu in mnogim težavam vzdržali in naredili vse, kar je bilo v naših močeh, za utrjevanje zavesti in upora v ljudeh. Predvsem pa sem bil zadovoljen zato, ker smo dokazali ljudem, da nam niso zastonj zaupali in da vse žrtve in strah, ki so ga prestali, ni bil zaman.

Rafko Terpin

POREZEN

Ob sedemdesetletnici PD Idrija

Ob sedemdesetletnici PD Cerkno

Strupena zima, mrzla noč. Megla. Za nekaj prstov snega. Predčerašnjim je začel zmrzovati. Sobota. Cerkno. Prvi jutranji avtobus pelje na Eto; izstopim pred krajevnim uradom. V megli prhnemo vsak na svojo stran, tema nas pobere. Za topoli nekaj besed, neznane postave. Sum motorjev zamre. Budilka za šipami.

Hlad.

Roke potisnem v žepe. Stopim čez most, na levo pod Jerebovo rojstno hišo in v klanec. Na Labinjske lehe! Na Porezen!

Porezen je kraljestvo, o katerem sem se navadil sanjati. Majhen je in velik, izrine nasilnike, pospremi prijatelje. Manj od bolhe sem, kadar me zaobjame s svojimi neznanskimi silami. Poznam ga iz skromne pripovedi stare matere, skušam ga izmeriti s svojimi koraki, rad bi ga venomer tiho in vdano poslušal. Koliko let je že rasel z mano vred! Navzgor!

Na našem koncu domovine je Porezen najvišji vrh. Njegovo obličje je daleč naokrog najizrazitejše in tudi najelegantnejše. Cerkljanom je Porezen tako rekoč božanstvo. Drugače tudi ne more biti. Zaradi Porezna so v očeh domačinov močno opeharjeni drugi, nižji, a v marsičem bogati silaki: Drnovo, Lajše, Škofje, Črni vrh, oba Njivca. Še gori – Kojca in Blegaš zaostajata.

Hribovje na levi strani Idrijce, morda od Želina navzgor, Cerkljane bolj malo zanima. Od nekdaj so se navadili Porezna. Z njegove glave vidijo Črno prst, Krn in Triglav. Porezen je in bo. Do konca so se zagledali vanj. Prepričan sem, da polovica domačinov, ki ki obiščejo mogočnika večkrat v letu, ni še nikoli stopila na vrh Drnovega, ki je vendar ljubek, razgleden, nižji vrh. Svoje planinske uspehe radi enačijo s številom vzponov na vrh v enem letu, ali pa si dajejo duška z novimi časovnimi rekordi v divjanju iz Poč čez Medrce na goro in nazaj. Nekoliko tudi zaradi nedolžnega Porezna ostaja stara, večinoma tiha nenaklonjenost med Idrijčani in Cerkljani. Idrijčani znajo biti nevoščljivi, pravim, Do prepirljivosti (danes se ji od srca režimo) je prišlo najbrž tedaj, ko je idrijski rudnik blestel, kmetištvo pa je že začelo propadati. Ono staro idrijsko mačehovstvo je moralo biti v resnici hudo; zdaj, po mnogih letih se maščuje celo Idriji sami. Morda je folkloristično tituliranje, ki se še danes seli po Cerknici in Idrijci v obeh smereh, dosti starejšega izvora in ga je prvi povojni čas le okreplil; vsekakor so v navidez resnih družbah pripravljene na dolgo razpravljati, do katerega ovinka ob Idrijci še govorimo o deželi Kminski, kdo so to Kminci, ali obstaja neka cerkljanska pokrajina in še kaj. Preživela idrijska mentaliteta dostikrat ni poznala meja. Oboji so bili najbolj ozki, kadar je šlo za sosedove koristi. Pa kaj, veselje se mnogokrat rojeva ob omizjih, le čist zdrav smeh prinaša kdo ve koliko stare zgodbe, ki nikakor nočejo umreti, ker so nam strašno všeč. Naj se govori o Bliskarjih, Bakažajfarjih, Mačkih, Muharjih, zjalah, idarskih žlikrafih, Prfarcih, Kanumlcih, Kmincih – ali mogoče o sijajnih ljudeh, ki so lastnoročno razširili vaško cerkev.

Cerkljani imajo svoj imenitni Porezen, Idrijčani pa njihovega nenehnega poveličevanja niso mogli nikoli dodobra razumeti. Kako le? Naj se Idrijčan zjutraj zbudi v katerem koli koncu mesta, zagleda okrog sebe le gozdnate obrobe planot in grebenov, obdarjene s senco in z vlago, širine in čistine zanj ni. Cerkljani pa vstajajo izpod svojega visoko žarečega oltarja. Prva misel je on sam, prvi pogled se vzdrami v njegovih častitljivih pročeljih. Oči vpijajo zlato luč z vzhoda mnogo prej, preden se staro sonce splazi čez Davčo v dolino Cerknice. V človeku mora zrasti nekaj poganskega občutja! Ves dan jih spremlja! Zjutraj jim posveti s prvo lučjo, zvečer z zadnjo, svoj lesk daje oblakom in dolini. Svetloba, to naše drago življenje, se izteka prav iz njegovih večnih skrivnosti: jutranji oranž v jasnih dneh. Jesensko zlato v senožetih. Strme senčnate doline pod vrhom, pečine, ki v prvem jutru ožive s hladno zvestobo, a podvečer zaspe v zamolklejšem in toplejšem . . . Zimske zastave vrše, veter se ne more odločiti; v Bačo ali v Zapoško? V poletnem mrču kdaj pa kdaj še vrh izgine . . . Modrina po nenadni nevihti . . . Prvi sneg . . .

K sreči Porezen ni trenutek, ki ga lahko iz nevednosti preženeš.

Iz otroških dni nosim s seboj Cerkno, ki so se mu povsod poznali sledovi bomb. Danes stopijo ti spomini predme le, kadar grem čez Brce. Nekaj starodavnih poslopij stoji tam,

Labinjske lehe dec. 1972

eno je porušila vojna. Času in očem pripovedujejo z drevjem vred, da je bila vzpetina nad jedrom naselja že zelo zgodaj pozidana. Tukaj se pogled prvič razneži. Cerkno je spodaj.

Črni v jutranjem mraku, v meglo se klatijo luči. Prvi hrup. Bife so komaj odprli. Kmalu bodo postregli s kavo.

V zgornji, najbolj vegasti bajti, v Portaturju je bila pred leti lavfarkamanda, domovanje znamenitih cerkljanskih pustnih mask. Bajta je oživela le okrog pusta. V njej so se vestno pripravljali: šivali, vezli in pletli so in si zraven z žganim blažili dušo. V pustnih dneh so se ob svojih urah vsuli iz kajže, da bi bilo treba kruljava vrata vedno znova nasajati. Poln breg jih je bil. Njihov prvobitni čar je napolnil ves majhen prostor pod jablanami in orehi. Ustopili, zasukali so se. V njih so zaživel stari poganski bogovi, kakor da so oni sami. Izenačili so se z drevesi, z vremenom; s prešernostjo, z boleznijo. Svojih vlog niso nikoli videli napisanih. Tu, ob stari poti, so prihajali na plan, kot da lezejo iz zemlje.

Danes je laufarkamanda (glavni stan) drugod, v malce trdnejši, mlajši stavbi tik nad zakriško cesto.

Brce so tudi spomenik sedeminširidesetim. Morda je to misel na razbolelo vas: kri, trupla na cesti, v bregu, v klancu, na stopniščih. Revščina, občutek starosti. Groza. Hribi, ki so vse to videli. Kri. Ljudje ne bodo pozabili. Trave. Njihove mladosti. Mi! S kakšno težo hodimo tod mimo?

Grem. Megla me požira.

Pot je uhojena.

Razmajan kozolec na desni, klanec, ovinek – dva, voznik. Prvi Bičku klokoče voda.

Led hrusta pod stopali.

Nad kmetijo – Na Melini se pot ovija po zahodni strani okrog Homca. Kamnite ograde, žive meje, svisli, jesenje, macesni – se stalno izmenjujejo. To je že oni sijajni labinjski svet, ki ga lahko otipljem v temi. Drag mi je. Homec je strm poraščen izrastek,

rodila ga je trdnejša kamenina. Koj nad njim se svet široko razpotegne, korak ali čopič se lahko lagodno posprehodita po dolgih labinjskih njivah.

Na robu gozda, med Homcem in njivami stoji Miklavžev turn, zaviti je v bajko. Straži nad vsakdanjostjo ljudi, ki stopajo tod mimo v dolino.

Legenda pripoveduje, da turn leži na čistem zlatu. Labinjci so nekoč želeli zgraditi cerkev na prav tem, dokaj izpostavljenem razglednem kraju. Zvonik so postavili, potlej pa je v hudem neurju začelo močno treskati prav tja, v zakleti Miklavžev turn. Opustili so delo, ponožno tuhtajoč, da se višji volji ne splača upirati.

Cerkvico so si izpostavili na ljubek griček bolj proti Poljanam. Miklavžev turn je zaslovel. Ščasoma so začeli govoriti o zlatu, bakru, železu in drugih rudnih bogastvih, ki menda strašno privlačijo strelce. Vse to leži baje tam spodaj. Le kopati bi bilo treba.

Kaže, da med nami ni srčnega moža, ki bi se prvi lotil.

V Labinjah sem. Prebadam meglo in ubiram stopinje v škripajoč sneg. Dobra, utečena pot me vodi mimo hiš, vas dremlje desno v grapi.

Labinje mi še zmeraj pomenijo odkritje. Naravnost čudovito je, kako pretanjeno dovršeno je kmeči človek posegel v naravo. Hotel je, da bi ga živela, zato se ji je podredil. Dal ji je besedo, prisljuhnil ji je. Razpostavil je svojo tekočo mehko arhitekturo njiv in polj po rahlo nagnjenih tufskih ravničinah, sem in tja si je pozidal terase, dal je njivi najboljše – sonce in prostor. Hiše je z drevjem vred navrgel v grapo. Labinjcem je uspelo, da krajine niso iznakazili. Polja tečejo okrog hriba. Ko z roba zagledajo Trebenče, se ustavijo. Na vzhodu jih preštevata cesta, dolgi zlati trakovi pa v nenehnem pojočem teku preskočijo hrbet s cervkijo na gornjem koncu, grapo in že jih niže opazujemo v poljanski zajedi.

Miklavžev turn straži na zahodu, z enim očesom zija v Zaklavžarjevo ravan pod Velikim Kovkom, z drugim v strme meli Drnovega. Labinje so ajdove njive, macesnovi gozdički, okleščene lipe, obrobne zelene jase, drobni koticiki že prav intimne ljubeznivosti, daleč segajoči trakovi zlatih polj, vrane, nenadne meline, hrastičja, pogledi v dolino Cerknice in Zapoške. Drnovo je golo, pusto, pravo nasprotje radodarni pokrajini.

Tukaj, seveda tudi v drugih cerkljanskih vaseh, sem spoznaval ljudi, kakršnih nisem bil vaju. Vedno so se mi zdeli nekoliko okorni, morda otrdelega obnašanja ali kar videza. A kako bistro in duhovito so mi katero povedali. Ustavljali smo se drug pred drugim, potlej so oni streljali, jaz pa poslušal. To so bile šale! Smejal sem se jim po dvesto, tristo metrih, potem ko sem jih dobro premislil. Včasih so se obregnili vame:

„Kaj pa boš delal na vrhu?“

„A se greš sončit?“

„Ja, včasih se je dobro malo namočiti!“

„Sneg je mogoče gaziti tudi okrog hiše!“

Sprva sem mislil, da zanje nisem turist, ampak nekdo, ki tečno leta po njihovih potih. Nazadnje (toliko časa tudi ni trajalo) sem jih spregledal, začel sem se hahljati, a danes se režim na vsa usta in za nazaj. Prepoznal sem jih. Šaljivci so, radi se smejejo, naglas ali v brk – to je vseeno – življenje dostikrat jemljejo z vesele plati (tudi pretiravajo radi), odkritosrčni so. Vprašajo, zinejo povedo in ničesar jim ni žal. Povsem naravno se jim zdi, če drugi z njimi podobno ravna. Odprti so in nadvse dobri so, ko jih zaslučiš znotraj zunanjega omota.

No, zamera ni nikoli kaj prida.

In posploševati sploh ne nameravam.

Zmeraj me popadejo te neznanske misli, ko stopam ob robu vasi. Napaja me vsičenost. Ne morem mimo podob, ki so v meni. Mlečno, zasanjano jutro mi jih ponuja s še radodarnejšo roko. Pot se zravnava v desno.

Poleti bi jo mahnil naravnost navzgor, mimo Rsina. Nad staro kmetijo se pritajeno upogne skrita dolinica z nekaj drevesi, obkrožajo jo črne smreke in praprot je z Malih Lajš prilezla prav do sem. Svisli v skritem naročju. Kraju ljubeznivo pravijo – V babci. Od

Porezen iz Masor, Na razoru 1973

tukaj je le klanček in pot po ravnem skozi čedno hrastičje in dalje bukovo mejo. Potem stopiš na plano in si na Malih Lajšah.

Pozimi je Babco bolje pustiti ob strani. Dokler gaz kaj pomeni, se je je dobro držati. Tako tudi storim; zavijem s potjo, dokler nad seboj ne začutim onih vitkih macesnov. Tu se je treba ustaviti. V megli mislim na senčico, na vetrič, ki poleti pihlja tod. Spodaj so oni napeti loki, Miklavžev turn in Homec. Zadaaj, na drugi strani grape plečate Škofje. Dolge in razpotegnjene so, same senožeti in svisli.

Nad cerkvico se pot ukloni v klanec, gazi ni zmanjkalo. Pomeni, da mi do Labinjskih leh ne bo sile. Dober zrak mi da vetra. Usekam jo po stari, v znoju udelani, seneni poti.

Male Lajše bi bile pripraven kraj za počitek, če tu čez ne bi vedno vleklo. To je pravzaprav majhen del ravnega sveta, sedelce, preko katerega so se razlezele senožeti. Pogled se nekoliko odpre, na levi skozi macesne zraste široka, od tu nekam zaobljena Kojca (tja čez Ustnato brdo bi človek skoraj zagledal Jesenico). Na desni se s poudarjeno drznostjo kaže precej nižje Drnovo, pusti mogotec nad Poljanami, vrh, ki ga le včasih obiše kakšen lovec.

Megla kot vse doslej. Le zdanilo se je. Svetloba je šibka. Iščem sonce, morda že bode skozi.

Ni govora.

Medla svetloba trosi skrivnosti, nebo ničesar ne izdaja. Sploh ne vem, pri čem sem.

Snega je že več. Kar dober glas ima. Na prehodu ga je odpihal.

Zdaj pa pokonci. Poprimem za jermenje, potresem nahrbtnik, da se mi bolje usede. Klanec bo hud, za pešča, ki sili na vrhove, je ta del poti najnerodnejši. Po gozdu in po spolzkem škrlavem svetu se v kratkih kljukah požene navzgor in vsa je speljana z namenom, da bi se po njej čimlažje pridržalo v dolino. Ubiram namreč eno od cerkljanskih senenih poti.

Po Poreznu so nekdanj kosili celo poletje. Vaščani iz porezenskih vasi so si svet razdelili po pasovih, ki jih je ponekod še danes mogoče opaziti, le redke še kdaj ocedijo. Nekoč so posekali vso neznansko količino planinske trave, jo osušeno tlačili v nižje ležeče številne svisli, ali pa so v visokih predelih, v zavetrju, gradili mogočne kope. Na zimo, v prvem snegu, ali že prej, če se je mudilo, so si moške in fantje oprtali lahke lesene sani in so se vrgli v strmino do kop in senikov. Polno naložene so krmarili (in vlekli, da so jim žile izstopale) po strmih ozkih poteh, ki so danes že globoko zajedene v vlažen solzav svet. Strme so, kot da padajo v pekel, preozke za voz, prestrme za pešpot. V današnjih dneh jih vse redkeje uporabljajo. V nekaj letih poreznovih pobočij ne bodo več kosili, to je neizogibno. Resa, borovničevje in bobovše bodo kaj hitro požrli še zdaj v starem zlatu sijoče goličave. Potem poraste gozd, vzpne se kvišku in Poreznova legendarno široka odprtost bo mimo, z njo pa tudi mit. Porezen, tak, kot ga ljubimo, je zrastel na kmečkih žuljih. Temu lahko danes oporekajo le tisti, ki ne upajo videti pet let naprej.

Voznik se pod zgornjo gozdno mejo bolj zlagoma rine pokonci. Izpod zadnjih smrek, kjer se moja pot sreča s transversalno, se odpre širok svet. Labinjske lehe. V prešernem loku so pne senožeč, nekaj dreves, grmov, od strele oplazena smreka, desno Pohajačeve, levo Mehnečne svisli – vem, da je potem le še strm skok, bližnjica po Držetini, mnogo sape, potlej si zgoraj. Čutim poletne trave. Slutim ljudi, ki se ženejo v rebrih. Gledam lisjaka, ki jo stisne skozi zgodnje jutro. Občudujem gamse, ki se jim tu spodaj ne morem skriti. Vse vem, se mi zdi!

Pa grebem v trdo meglo, ki je vse gostejša. Če ne bi poznal poti in njenih drobnih muh, bi moral otipati vsaj ene od obeh svisli, da bi se mi zasvetilo, kje sem. Čuden dan, premišljuje. Sama mlečnost. Gazi ni več, izgubila se je nekje v gozdu, grem na celo, prebiram stopinje, v zavetrjih stopam v luknje in grabne, na spihanem svetu jo režem po vrhu. Tako se mi le kdaj pa kdaj udere. Pod zadnjimi krošnjami sem nekaj malega pozobal, za moč, sem si rekel. Zdaj pagor!

Megla je in ni se kaj ozirati.

Snega je vse več in vse trši je. Po holmih stresam drobno zvončkanje. Po najbližji stezi ne morem na Vrše, odpihnilo bi me, takega kot sem, brez derez. Se v nekaj klancih se držim zlate transversalne poti. Poletno križpotje: leva po ravnem, desna v breg. Med redkim drevjem se poženem kvišku. Pamet mi pravi, da bo tu varnejše. Globoko udrt senena pot je do vrha zadelana s snegom, da je ni opaziti. Hodim na celo, trdo pribijam gozjerje v skorjast sneg in o drevesih pletem lepe pravljice.

Ne vem in nikoli ne bom vedel, kako je bilo. Najbrž sem bil popolnoma zaverovan v stopnje, v grme in drevesa.

Zadnja grča. Čistina. Rumeno me je zaslepilo, vse okrog mene je oživel v enkratni luči. Ledeno, gladko vršno ploščo glodam, pregrizem, kdo ve kako; stopim na greben, v enem zamahu zajamem širo modro ravan, divje zazevam, si zastrem oči, zamižim in duša mi je do bolečine srečna.

Poganjam se na rob v smeri proti Cimprovki. Zadaj se megla v neznanskem valu kobali proti Idrijci, sprevrže se v slepeč slap, ki, z ihto butne v grapo. Stisk okrog srca. Sonce je neizmerno. Belo in rumeno očiščuje vse misli. Pod modrim visijo redko razpostavljeni vrhovi, pojasnjujejo morje. Bežim po trdem sengu, blebečem neumnosti iznenadnega samotenzja, hlepim po okrasju mrzle noči. Nenasiten. V misli so se nagrmadila drevesa.

Kristali pojejo z vetrom, neznane sladke melodije zvene v ušesih. Znašel sem se zgoraj. Nad onim.

Osepljen prebiram vso vso svetlobo. Mégla se drenja za robom. Kam? Visim na kristalni plošči. Pojem. Vzpetine se poganjajo z menoj. Greben gre z menoj. Ravnica v Humeh. Na Šasu. Medrce.

Zaobjema me nenavadno razpoloženje. Neznano daleč me vodi ona neugnana, v jedra pronicljiva mehko. Dojemljivost me zmore prikleniti na prvi obronek v toplem zavetrju.

Razmišljanja in uživanja hkrati se razrastejo neznansko daleč v vse razsežnosti. Včasih le tipljem, po sladki megli se navidez leno gibljam, iščem smeri in vse tudi najdem; v srečnih občutjih moči prehajam v nekaj, kar ne bo nikoli imenovano. Prebudim se, zganem se kalnih oči; nekaj trdne zemskosti plane vame, dopolnim se z vsem otipljivo človeškim, a zadovoljen nasmešek v občutju ostane. Hodim dalje, opletam, ne da bi prav vedel kje in ne da bi hotel vedeti. Skačem, zaplešem v odmaknjeni samoti, a to je v bistvu že svoje nasprotje. Pesem se oglašča. Slišim. Slišiš? Najbučnejša je, kadar je najtišja. Z resnobo v licih se najslajše smeji. Vse gre, vse je, vse hoče.

Kako dobri so lahko trenutki.

Lepota ima tisoč obrazov pa tudi imen. Zdi se mi, da bi bil okraden, če ne bi smel na ta način bloditi po hribih. Saj ne more biti zmeraj tako. Zgodi se. Zmotiš se, nepripravljen rineš v breg. Kar tako. Samo razgibati mišice je prazno delo. Gora te splakne s sebe, vrne te grapi, kjer obstaneš mlačen in nebogljen, kot si bil prej. Potlej se moraš spametovati. Zoprno je, če se ženeš v ono brezkončno potikanje, ko te neznansko slaba usta ves čas silijo, da bi pljuval v travo in čez rob.

Hodim. Ne, morebiti hitim? Tečem?

Vendar mojemu romanju ne sme biti konca. Pasti, ki jih preko poletja nastavlja več ali manj grebenska pot čez Vrše, so skrite. Zaoblila jih je belina. Sneg je trd, omogoča lahkotno hojo. Kar nosi me. Robovi, kjer rad obstanem, orel nad grapo, so le stvar spominov. Grape so zadelane z meglo. Nikjer ni Krnic in Kovkov, in Homcev, Golaki dremljejo v oddaljenih višavah, Snežnik visi nad skrito bleščičo ploščo, Blegaš samotari, ostri Storžič, nedosegljive zgodbe v Kočni in Grintavcu. Bača bo skoraj očiščena. Vem. Vsa megla dere na cerkljansko stran. V silnih zastavah se spuščča v Zapoško. Koj za robom vre. Sonce jo pije slastno in hitro. Še malo mi ni, da bi spodaj začutil ceste. Kakšne ceste! Nočem videti doline. Oko naj sega po vrhovih. Utrudi naj se v belem in rumenem.

Tu ostanem. Tu bom sam.

Brez teže je slednja misel. Ptrice v poletju. Vse teče po starih tirih. Ničesar nepričakanega ni v dogajanju. Same prihajajo dobre sestre in ne delajo velikega.

Zdaj ustvarjam.

Na vrh stopim v polni luči. Nikjer ni nobene senčice. Ozračje se je ogrelo. Debelo uro čepim na toplem zimskem soncu. Premlevam o sebi: kaj sem, kdo sem, koliko pomenim, koliko ponujam v zameno. Glodam večno hvalo in hvaležnost. Tuhtam o domovini človeške sreče in sploh ne dvomim v lepoto.

Triglavu porečem: „Hej stari!“

A na drugi strani so naše grape. Tja se obrnem. Iznad ostre beline postavajo silaki, pod njo in pod mojimi nogami se do Cimprovke in njenih vazalov bleščijo silne gladke snežne plošče, tu in tam prepredene z živalskimi sledovi. Morje je koprena iz pravljice. Srebrna tančica. Morje je čistina, ki do lepote zmaliči naše življenje. V njem morajo biti vse številne zmote naših vsakdanjosti. Brezizhodnosti? Tudi žalost, žalovanje?

Kaj pleteš trapon v tej uri? Nebo ti ponuja modrine, kolikor hočeš! Pobrskaj! Prebiraj in preberi! Modrino poveži s prijateljstvom, v sončni luči glej radost prihodnjih dni in v belini so vse misli, ki ti jih nihče ne more onečediti! Poglej!

In tako sedim ves nezaten na belem vrhu, hrbet mi čuva stari očak, vsenaokrog pa svet prehaja v neizmerno belino.

Belo.

RAFKO TERPIN

Obvestila, poročila recenzije, kritike

NOVE GEOLOŠKE RAZPRAVE

V 18. knjigi strokovne revije *Geologija* (letnik 1975) so izšle kar štiri razprave o geoloških problemih idrijskega rudišča in njegove neposredne okolice. Pod poglavjem **Sedimentologija**, ki je bila tokrat prvič uvedena v geološko revijo, sta objavljeni razpravi:

Drovenik Matija, Čar Jože, Strmole Dragica, 1975, Langobardske kaolinolite usedline v idrijskem rudišču, *Geologija* 18, 107–155, Ljubljana.

Čar Jože, 1975, Olistostrome v idrijskem srednjetriadnem tektonskem jarku. *Geologija* 18, 157–183, Ljubljana.

Pod rubriko **Tektonika** zasledimo naslednja dva naslova:

Placer Ladislav, Čar Jože, 1975, Rekonstrukcija srednjetriadnih razmer na idrijskem prostoru. *Geologija* 18, 197–209, Ljubljana.

Mlakar Ivan, 1975, Paleomorfologija potoka Zale. *Geologija* 18, 211–213, Ljubljana.

Sočasno z *Geologijo* je bila dotisnjena prva številka Rudarsko-metalurškega zbornika, kjer je bila objavljena razprava z naslovom:

Placer Ladislav, 1975, Strukturna kontrola epigenetskih rudnih teles v idrijskem rudišču. Rudarsko metalurški zbornik, št. 1, 3–30, Ljubljana.

Uredništvo

RAZVOJ ALPINIZMA V IDRIJI

Nekateri idrijski planinci so se že nekaj let lotevali vzponov, ki sodijo v vrst alpinizma. Pozimi so se vzpenjali na gore, visoke nad 2000 metrov. Udeleževali so se turnih smukov. Poleti so hodili na ledeniške gore v Visoke Ture, centralne in zapadne Alpe. Šli so celo na visoke gore Atlasa. Hkrati so se lotevali tudi plezanja v stenah Julijskih in Kamniških Alp ter celo v tujih gorah. Med drugim so se povzpeli

na Matterhorn. Ker tak šport zahteva dobro mero alpinističnega znanja, fizične sposobnosti in organiziranega dela, sicer se človek po nepotrebem izpostavlja prevelikim nevarnostim, je bilo potrebno tudi v Idriji ustanoviti alpinistično organizacijo. Tedaj v Idriji še ni bilo izšolanih alpinistov in ni bilo mogoče delati samostojno. Zato so ustanovili alpinistično sekcijo, ki je delovala v okviru alpinističnega oddelka Ljubljana–Matica. Ustanovni sestanek je bil 31. marca 1973. leta. S pomočjo Ljubljancev se je začela sistematična vzgoja idrijskih alpinistov. Za osnovno vzgojo je predpisana alpinistična šola, ki deluje skozi vse leto v treh zaporednih fazah. Najprej so teoretična predavanja in vaje v telovadnici, nato vaje v plezalnem vrtcu in šele za tem skupinski vzponi v Alpah. Tečajniki plezajo po lažjih smereh v vodniških navezah, ki jih vodijo izkušeni alpinisti. Ko tečajnik opravi alpinistično šolo, preizkus znanja in najmanj pet vzponov, postane pripravnik. Takrat sme plezati v navezi z alpinisti, ne pa samostojno. Po osemnajstmesečnem pripravniškem stažu in ko je pripravnik opravil najmanj 20 vzponov po kopni steni in pet pozimi in je sposoben samostojnega plezanja po smereh IV. težavnostne stopnje, se sme prijaviti k izpitu za alpinista. Vzgoja alpinistov je torej temeljita in dolgotrajna, še daljša pa je pot do samostojne alpinistične organizacije. Planinsko društvo sme ustanoviti svoj samostojen alpinistični odsek na predlog najmanj treh alpinistov in petih pripravnikov, ki so sposobni prevzeti odgovornost za samostojno delo in samostojen razvoj.

Idrijski alpinisti so hitro prehodili pot do samostojnosti, ker niso le čakali na tujo pomoč, ampak so sami veliko delali.

Prvo alpinistično šolo je vodil znani slovenski alpinist, načelnik AO Ljubljana Matica, Tone Sazonov. Nato so poprijeli za delo člani sekcije sami, pomagala pa sta jim poleg Sazonova tudi Uroš Župančič, znani alpinist stare generacije, in Boris Krivic, ki sodi v vrh mlajše generacije. Z njihovo pomočjo je sekcija uspešno napredovala in zanimanje za alpinizem je hitro raslo. Ta interes se je kazal zlasti pri vpisu v alpinistično šolo, ki je bil takle:

Leto	moški	ženske	Skupaj
1973	17	—	17
1974	11	3	14
1975	50	12	62

Idrijski alpinisti so se zelo zanimali tudi za izpopolnjevalne tečaje in taborne, ki jih je organizirala komisija za alpinizem PZ Slovenije. V treh letih so se udeležili naslednjih tečajev in taborov:

	moški	ženske	skupaj
zimski tečaji	5	—	5
letni tečaji	12	2	14
tabori	1	—	1
Skupaj:	18	2	20

Poleg tega se je 12 članov udeležilo tabora v Bavščici, ki ga je organiziral matični odsek.

Aktivnost članstva se kaže predvsem v številu pristopov in vzponov. V treh letih je dejavnost takole naraščala:

vzponi in pristopi	1973	1974	1975	Skupaj
prvenstveni	—	4	2	6
letni vzponi	71	103	183	357
zimski vzponi	3	3	39	45
zimski pristopi na gore nad 2000 m	13	42	102	157
turni smuki	2	2	—	4
ledeniške ture	5	35	47	87
Skupaj	94	189	373	656

Z nastankom alpinistične organizacije je prišlo do kvalitetnih novosti v delu idrijskih planincev. Poleg plezanja v stenah in zimskih pristopov na visoke gore v domačih Alpah so začeli organizirati odprave v tuje gore. 1974 leta je bil organiziran vzpon na Grossglockner. 42 idrijskih planincev se je hkrati povzpelo na najvišjo goro Avstrije. Istega leta je bilo šest alpinistov na Breithornu in na Matterhornu. Naslednjega leta pa 18 na Balmenhornu, v masivu Monte Rosa in na Mont Blancu.

Redno delo je rodilo rezultate. Najprej so dosegli lepe uspehe fantje, v avgustu 1975. leta pa je prvič samostojno plezala prva dekliška naveza. Cvetka Koler in

Fanči Poljanec sta preplezali prvi steber v Brani. Največji alpinistični dosežek pa je bil gotovo prvenstveni vzpon po loški steni na Briceljki. Boris Krivic in Emil Tratnik sta preplezala previsen in krušljiv steber, ki je ocenjen s VI in A3. Torej z ocenama, ki označujeta najvišjo težavnostno stopnjo prostega in tehničnega plezanja.

Člani AS so bili pripravljene sodelovati tudi v drugih akcijah. Opravili so 412 prostovoljnih delovnih ur. Urejali so plezalni vrtec pri Divjem jezeru, delali pri obnovi markacije na slovenski transverzali po teritoriju PD Idrija, obnovili planinsko pot iz Bavšice do Špičke pod Jalovcem, napeljali so električni kabel po skalah v bolnico Franjo in sodelovali pri reševanju Marije Kaplja, ki se je 7.11.1975 ponesrečila na Skuti.

Na koncu tretjega leta je imela AS Idrija naslednje število članov:

nazivi	moški	ženske	skupaj
alpinistični inštruktor	1	—	1
alpinist	5	1	6
alpinist pripravnik	22	5	27
tečajnik alp. šole	29	8	37
Skupaj:	57	14	71

V triletnem delu so se idrijski alpinisti usposobili za samostojno delo in ker so izpolnili tudi vse formalne pogoje, je PD Idrija na izrednem občnem zboru 12. decembra 1975 ustanovila svoj samostojen alpinistični odsek, ki je tudi prva samostojna alpinistična organizacija na Primorskem.

Načelnik:
Stanko Murovec

MOŽNOST RAZVOJA NOGOMETA V IDRIJI

Rezultati dela sedanjega nogometnega kluba Rudar od leta 1970 do 1975 leta kažejo, da ta kolektiv ni umetna tvorba, enkratni dosežek prizadevnih funkcionarjev ali rezultat ene same talentirane ge-

neracije nogometašev, ampak le rezultat vrste činiteljev, se pravi vrste zanesljivih faktorjev, ki kvalitetni nogomet ne samo omogočajo, ampak nenehno tudi opravičujejo.

Razvoj kvalitetnega nogometa v idrijski občini v prihodnosti ni odvisen le od sposobnosti dela nogometnega kluba Rudar ali pa občinske politike SITKS, ampak predvsem od izhoda odločitve prednostne razvrtitve športnih panog v Sloveniji. Kolikor nogomet v Sloveniji ne bo dobil mesta v prednostni razvrstitvi športov, bo s tem zaprta pot razvoju kvalitetnega nogometa tudi v Idriji. Neprioritetne športne panoge v tekmovalnem smislu lahko po predlogu novih tekmovalnih sistemov v republiki tekmujejo v zelo omejenem obsegu. Taka tekmovalna pa ne omogočajo dovolj razvoja ambicij mladih, poleg tega pa bo financiranje neprioritetnih panog skromnejše, ali pa ga zaradi majhnih finančnih sredstev sploh ne bo. Najbrž navduševanje mladih za neprioritetne športne panoge s strani kluba ni v skladu z družbenimi normami, kajti razumljivo in pošteno je, da se mlade usmerja v prioritetne športne panoge, kjer jim je odprta pot za razvijanje talenta in tekmovalnih ambicij v širokem obsegu. Kljub nemoči nogometnega kluba Rudar pri nadaljnji usodi nogometa v Idriji je vseeno treba s strani kluba objektivno ugotoviti realne možnosti razvoja nogometa v Idriji in pokazati širši družbi smerice razvoja.

ŠIRŠI DRUŽBENI PROSTOR

Za kvalitetni nogomet je potrebno določeno zaledje ljudi, določen interes, določena vsidranost nogometnega kluba v širši družbeni prostor, skratka, nogomet kot sestavni del urbanega življenja širše družbene skupnosti.

Idrijska občina je leta 1974 imela 17179 prebivalcev (Idrijski razgledi — leto 1975, številka 1,2). Po statističnih podatkih prebivalstvo idrijske občine narašča v večjih naseljih, medtem ko se število kmečkega prebivalstva manjša. Leta 1971 je imelo mesto Idrija 6933 prebivalcev, Cerkljano 1225 prebivalcev, Sp. Idrija pa 1102

prebivalca, to je večje število ljudi (mišljeno je le mesto Idrija) od števila, ki obdajajo nekatere conske ligaše goriške regije (Renče, Miren, Šempas — NK „Vodice“). Po zaposlenih v posameznih sektorjih je idrijska občina bolj industrijska. To je prebivalstvo in socialno okolje, ki je kvalitetnemu nogometu kot sestavnemu delu svojega prostega časa izredno naklonjeno. Seveda bo nogometni klub Rudar moral opravljati tudi funkcijo športno-rekreativnega nogometa, ker je to najzanesljivejša pot, da postane nogomet organski del opisane urbane celote.

Torišče prihodnjega dela in delovanja nogometnega kluba Rudar bi moralo še vedno ostati mesto Idrija, ki je po sorazmerno dobrih avtobusnih zvezah povezano z večjimi naselji občine Idrija in tudi razdalje prevozov so sorazmerno majhne.

S strani nogometnega kluba Rudar, SITKS, ZTKO nekontrolirani izredni razmah malega nogometa v KS podeželja, kjer je organizirano tekmovalje v „divjih ligah“, bo potrebno legalizirati, mu dati vlogo, ki mu po pomembnosti množičnosti telesne kulture v naši družbi pripada.

OSNOVE DELA NOGOMETNEGA KLUBA RUDAR

Za kvaliteten dvig nogometa prvega moštva je nujno potrebno široko delo z bazo, to je z mladino.

Trenutno ima nogometni klub Rudar dve pionirski ekipi, od katerih le ena redno tekmuje, eno mladinsko in eno člansko ekipo. Pionirska nogometna šola v okviru ŠŠD v Sp. Idriji, pod okriljem nogometnega kluba Rudar, ne deluje. Omenjeno delovanje nogometnega kluba Rudar zagotavlja dokaj kvaliteten mladinski nogomet, ki pa ne zagotavlja obnovitve, skoraj v celoti, kvalitetne prve ekipe.

Da bi zagotovili kvalitete nogometa, bi morali razširiti delo z bazo, predvsem delo s pionirji. Širjenje baze se ne sme omejiti le na mesto Idrija, že zaradi premajhnih kapacitet igrišča, ampak tudi na Čmi vrh, Godovič, Sp. Idrijo in morda še kam, vsekakor pa bo v prvi vrsti potrebno še poglob-

ljeneše delo z mladino na osemletki v Idriji. Poglobljeno delo z bazo bo zahtevalo razvejani občinski sistem pionirskega tekmovanja kot temelj tekmovanja pionirske selekcije v ustreznem tekmovanju izven občinskih meja. Tako široka baza delovanja bi morala zadostovati za kvalitetno obnavljanje prvega moštva ranga tekmovanja conske ali republiške lige. Množičnost v bazi seveda še ne zagotavlja ničesar, če temu ne bo dodano še kvalitetno strokovno delo z mladino.

STROKOVNOST

Vprašanje baze in kvalitete nogometa je najtesneje povezano s strokovnim delom v klubu, s številom strokovnjakov in njihovo usposobljenostjo. Za pokrivanje strokovnega dela v tako široko zasnovani bazi bo nogometni klub Rudar moral imeti tri trenerje in sedem inštruktorjev. Za šolanje nogometnih inštruktorjev je Idrija strokovno dovolj usposobljena, tako da se bodo tečajji za inštruktorje lahko prirejali doma, kar je za Idrijo vsekakor finančno ugodno. Pridobivanje trenerskega kadra pa se bo vršilo na podlagi preverjenja sposobnosti in pripravljenosti za delo inštruktorskega kadra in to je način izobraževanja kadrov, ki zagotavlja najmanjši finančni rizik.

Stimulacijo strokovnih kadrov bo potrebno rešiti v okviru SITKS-a.

IGRALSKI KADER

Nogometni klub Rudar bo tudi v prihodnje ostal zvest dosedanji politiki in bo še naprej reševal vprašanje igralskega kadra z delom z domačimi igralci, s pionirji in mladinci. Prav zato je mogoče že sedaj predvidevati, s kakšnimi igralci bo nogometni klub Rudar razpolagal v prihodnjih sezonah.

Iz pregleda stanja prvega moštva in mladinskega moštva je upravičeno sklepati, da je dvig kvalitete prvega moštva pričakovati v sezoni 1977/78, saj bo takrat vključeno v prvo moštvo že 12 igralcev, ki so bili vzgojeni v nogometnem klubu Rudar iz pionirskih vrst in ki so bili selekcionirani iz

sorazmeroma velikega števila igralcev. Pregled razpoložljivega kadra, ki nakazuje kvaliteten dvig nogometa za sezono 1977/78 ali najpozneje 1978/79, je lahko varljiv, saj še ni izkušenj o osipu igralcev. Vodstvo kluba bo moralo, če bo hotelo uresničiti načrtovanje z igralskim kadrom, posvetiti kandidatom za prvo moštvo veliko pozornosti in to od strokovnega izpopolnjevanja do življenjskega usmerjanja in pravočasnega reševanja njihovih socialnih in drugih problemov.

MATERIALNA OSNOVA

Realno je pričakovati, da se bo z dokončno ureditvijo prednostne razporeditve športov v republiki in občini uredilo tudi financiranje športnih panog s strani SITKS. Dosedanje financiranje nogometa v Idriji s strani SITKS je bilo minimalno in je bilo pod minimumom potreb nogometnega kluba. Seveda je tudi SITKS težko finančno pokrival vse svoje obveznosti z razpoložljivimi finančnimi sredstvi, ki so bila pod nivojem potreb, posebno še, ker ostale interesne skupnosti niso in še vedno ne kažejo pripravljenosti sofinancirati dejavnosti, ki se interesno prepletajo in dopolnjujejo.

Način financiranja nogometa bi moral biti dvojni in sicer:

1. Tekoče financiranje za nabavo osnovne opreme, organiziranje in sodelovanje v tekmovanjih in tekoče vzdrževanje objektov.

2. Postopno financiranje ali kreditiranje za zagotovitev finančnih sredstev za ureditev nogometnega igrišča v Idriji s spremljajočimi objekti, (garderobe s sanitarijami), ureditev pomožnega igrišča v Idriji, ureditev nogometnih igrišč minimalnih dimenzij v Črnem vrhu in Godoviču in stimulacija strokovnih kadrov.

ZAKLJUČKI

Možnosti za razvoj kvalitetnega nogometa v Idriji so dane, kajti v prid nogometni igri govorijo tako zadostno število ljudi, kot tradicija, doseženi uspehi, strokoven pristop k delu, popularnost igre in

izredne možnosti organizacije rekreacije. Pri vseh teh ugodnih dejstvih pa je treba upoštevati še atmosfersko klimo, ki pa nogometu ni preveč naklonjena.

Zagotovitev zadostnih finančnih sredstev za kvaliteten nogomet ne more in ne sme biti ovira, kljub krizi gospodarstva v idrijski občini.

Težave pri razvoju nogometne igre lahko povzročijo prednostna razvrstitvev panog v republiki in občini, ki najbrž po sedanjem republiškem predlogu ni najbolje predstavljena, ker tak predlog, kot je, maloštevilne športne delavce občine Idrija spravlja v negotovost ter jih nešportno sili v obrambo njihove interesne športne panoge, kar mora seveda nujno prej ali slej negativno vplivati na razvoj telesne kulture v celi občini.

Naslednja težava, ki lahko nastane pri razvoju nogometne igre in vseh drugih športnih panog v občini Idriji, je na eni strani nevarnost privatizacije športa, za kar so v Idriji dane izredne možnosti še iz navad iz preteklosti, na drugi strani pa mit o veličini preteklega nogometa v Idriji.

Za zaključek je možna ugotovitev, da so za razvoj kvalitetnega nogometa v Idriji dani skoraj vsi pogoji, ki so objektivnega značaja, nastanejo pa lahko zaviralne težave, ki bodo izvirale vse več ali manj iz subjektivnih vzrokov.

Ing. Velikajne Anton

NAZAJ K NARAVI

(O delu Odreda Srebrnih krtov)

„Nazaj k naravi“, stoletja znan rek, je danes živo pred očmi tabornikom, katerih prvi cilj je varovati naravo, čim več živeti v njej in jo tudi ohraniti takšno kakršna je... Seveda pa to niso edin-cilji taborniške organizacije. Le kdo jih ne pozna — tabornikov v zelenih uniformah — članov velike družine, ki si prizadeva vsakemu izmed njih razviti ljubezen do narave, zanimanje za dosežke znanosti, tehnike in kulture, predvsem pa jih obli-

kuje v koristne in napredne člane socialistične samoupravne skupnosti.

Taborniško organizacijo imamo tudi v Idriji. Naj vam povem, da je bil odred Srebrnih krtov, ustanovljen med prvimi v Sloveniji. 24 let že srečujemo člane tega odreda pri svojem aktivnem delu. Ime, ki so si ga izbrali, pa vsakomur in povsod jasno pokaže, da so ti taborniki doma iz Idrije, mesta kjer je doma tudi živo srebro, torej so srebrni in krti, ki ponazarjajo naše rudarje in njihovo marljivost, katere so se želeli navzeti tudi taborniki. In res so v teh Štiriindvajsetih letih dela mnogokrat dokazali, da marljivost in taborniška organizacija sodita tesno skupaj. Ne smem pa jih pretirano hvaliti, saj sami za sebe pravijo, da bi morali storiti več, še mnogo, mnogo več.

Preko 220 članov štejejo Srebrni krti; z vpisom, ki se je pričel ob začetku šolskega leta, pa se bo odred razširil še za nekaj vodov.

Verjetno veste, da taborniki delajo v štirih starostnih skupinah. Murni so predšolski člani organizacije, torej najmlajši. Nosijo rumene rutke. Njihovo delo pa predstavljajo igre, ki jih uvajajo v taborniško organizacijo. Rdeče rutke nosijo medvedki in čebelice — to je starostna skupina od 7 do 12 let. Osem vodov medvedkov in čebelic (Pikapolonice, Čebelice, Vijolice, Winetoui, Kalimero, Gamsi, Metuljčki, Ježi) tvorijo družino Srebrne kapljice. Njihovo delo je precej pestro. Na svojih vsakotjedenskih sestankih se seznanjajo z osnovami orientacije, kurjenja ognjev, lokostrelstva, pridobivajo znanje za razne taborniške večine (partizanski kurir, kuhar, pismonoša, pevec...), preizkušnje, izdelujejo ročne izdelke, se pripravljajo na tekmovanja.

V letošnjem letu so organizirali mnogo izletov v naravo, večkrat obiskali in uredili okolico partizanskih spomenikov, se udeležili in organizirali razna športna tekmovanja, tekmovali na taborniških mnogobojih, pripravili proslave ob raznih praznikih.

Veverice, Srne, Mušnice, Bori, Orli in Jurčki so vodi, ki sestavljajo četo Fran-

ceta Bevka, v kateri delujejo taborniki stari od 12 do 18 let. Le ti močno poglobijo svoje znanje o topografiji, orientaciji, signalizaciji. Tudi oni osvajajo taborniške veččine in zvezde (glede na svoje znanje tabornik lahko osvoji bronasto, srebrno ali pa zlato zvezdo). Svoje znanje pa taborniki uspešno preverjajo na raznih tekmovanjih širom po naši državi. Tako so se taborniki letos udeležili mnogobojev na občinski, področni in republiški ravni, Slovenskega taborniško-partizanskega mnogoboja, več tekmovanj v okviru zleta ZT BiH, Izviđačko partizanskega višboja – Tuzla 76 . . .

Najstarejše člane organizacije imenujemo klubovci. Klub idrijskih tabornikov starih nad 18 let se imenuje „Vandrovc“ in to ime pove že marsikaj. Sicer pa pravijo, da je delo klubovcev kvalitetnejše po vsebini. To so člani, ki se specializirajo na posamezne elemente taborniškega življenja; so strokovnjaki za organizacijo, za vodenje in za vzgojo kadrov, so predavatelji, prirejajo zahtevnejše akcije, sodelujejo v vodstvenih organih občinskih zvez . . .

Sedaj, ko sem na kratko opisala delo po kategorijah, pa moram povedati, da je za idrijski odred pomembno, da uspešno deluje kot celota. Vsi vodi si med seboj pomagajo, saj se člani morajo zavedati, da so bitvene lastnosti zanje – tovarištvo, iskrenost, skromnost, vztrajnost, delavnost . . . V začetku letošnjega leta so se Srebrni krti pobratili s petnajstimi odredi širom po Jugoslaviji . . . Ob letošnjem potresu je odred sodeloval pri postavljanju in podiranju šotorov v Posočju. Srebrni krti že več let segajo po visokih uvrstitvah na taborniških mnogobojih. Udeležujejo se v republiških akcij, pohodov in zletov. Odred prireja razne delovne akcije, organizira propagandne taborne, pa letni tabor v Karigadorju . . . Ob tem pa Srebrni krti skrbijo tudi za jutrišnji dan ter vedno znova vpisujejo nove člane, jih vzgajajo . . . Ob vsem tem jim tudi mi prebivalci Idrije lahko zaželimo, da bi taborniški „ZDRAVO!“ še dolgo odmeval po ulicah našega mesta in pa seveda veliko uspeha pri delu . . .

Slavica Dragoš